

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет/
Кафедра психології та соціальної роботи

КАРПЮК Олег Васильович

**Гуманітарна політика у сфері реалізації соціального потенціалу
громадян України / Humanitarian policy in the field of realizing the social
potential of Ukrainian citizens**

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-наукова програма – Соціальна робота та соціальна політика

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
СРСПм-21
О.В. Карпюк

Науковий керівник:
к.пед. н., доцент А.М. Сеник

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ А.Н. Гірняк

ТЕРНОПІЛЬ-2026

АНОТАЦІЯ

Карпюк О. Гуманітарна політика у сфері реалізації соціального потенціалу громадян України. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 231 Соціальна робота, ОНП «Соціальна робота і соціальна політика». Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2026. 66 с.

У магістерській роботі досліджено гуманітарну політику України в контексті реалізації соціального потенціалу громадян. Проаналізовано сутність понять «гуманітарна політика» та «соціальний потенціал», чинники, що впливають на його розвиток, а також оцінено ефективність державних заходів у цій сфері. Проведене емпіричне дослідження рівня соціальної активності та громадянської компетентності дозволило сформулювати рекомендації щодо удосконалення гуманітарної політики для посилення реалізації соціального потенціалу громадян.

ANNOTATION

Karpuk O. Humanitarian policy in the field of realizing the social potential of Ukrainian citizens. Manuscript.

Research for obtaining the educational and qualification level of a master's degree in the specialty I10 (231) Social work, ONP «Social work and social policy». Western Ukrainian National University. Ternopil, 2026. 66 p.

The master's thesis examines Ukraine's humanitarian policy in the context of realizing the social potential of its citizens. It analyzes the essence of the concepts of «humanitarian policy» and «social potential», the factors influencing its development, as well as assesses the effectiveness of state measures in this area. An empirical study of the level of social activity and civic competence has made it possible to formulate recommendations for improving humanitarian policy in order to enhance the realization of citizens' social potential.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ	
ТА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	8
1.1. Сутність поняття гуманітарної політики держави	8
1.2. Теоретичні підходи до визначення соціального потенціалу.....	13
Висновки до розділу 1	22
 РОЗДІЛ 2	
СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ	
В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ.....	24
2.1. Структура і складові соціального потенціалу громадян	24
2.2. Концептуальні особливості людського потенціалу як складової соціального потенціалу	29
2.3. Проблема реалізації соціального потенціалу у період суспільних змін	34
Висновки до розділу 2	40
 РОЗДІЛ 3	
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ	
ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	42
3.1. Напрями гуманітарної політики в контексті зреалізації соціального потенціалу громадян	42
3.2. Емпіричне дослідження рівня соціальної активності та громадянської компетентності	53
Висновки до розділу 3	57
 ВИСНОВКИ	 59
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 63
ДОДАТОК А.....	69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою переосмислення гуманітарної політики України та її практичного оновлення в умовах сучасних викликів. Сьогодні країна функціонує в складному глобальному середовищі, яке характеризується гібридними загрозами, активними міграційними процесами та наслідками повномасштабної війни. За таких обставин саме людський потенціал стає ключовим ресурсом національної безпеки, суспільної стійкості та подальшого розвитку держави.

Суттєві зміни соціально-політичного й соціокультурного простору України потребують переходу від переважно пасивної системи соціальної підтримки до активної гуманітарної політики. Її завданням має бути не лише реагування на кризові явища, а й створення умов для реалізації внутрішнього потенціалу суспільства, перетворення людських ресурсів на основу інноваційного розвитку держави. Особливого значення це набуває в контексті формування суспільства знань та європейської інтеграції України.

У сучасних умовах реалізація соціального потенціалу виходить за межі традиційного соціального захисту. Важливим стає забезпечення широкої участі громадян в економічному, політичному та культурному житті країни, що сприятиме зменшенню соціальної ізоляції, суспільної напруги та фрустрації. Тому розробка нових підходів до формування гуманітарної політики, спрямованої на розвиток інноваційного потенціалу та ціннісну консолідацію суспільства відповідно до європейських стандартів, є одним із пріоритетних завдань сучасної науки.

Ефективна гуманітарна політика передбачає не лише визначення стратегічних цілей, а й формування дієвих механізмів їх реалізації на засадах прозорості, підзвітності та людиноцентризму. Сучасні глобалізаційні процеси, зокрема цифровізація, розвиток штучного інтелекту та кліматичні виклики, суттєво впливають на реалізацію соціального потенціалу населення.

За таких умов гуманітарна політика має забезпечувати адаптацію систем освіти й ринку праці до сучасних змін, розвиток актуальних компетентностей і рівний доступ до технологій. Це є важливою передумовою мінімізації соціальної нерівності та забезпечення інклюзивного розвитку суспільства. В умовах війни та євроінтеграції України дослідження гуманітарної політики набуває особливої актуальності як чинник суспільної стійкості та повоєнного відновлення держави.

Стан дослідження проблематики. Проблематика гуманітарної політики та реалізації соціального потенціалу громадян посідає важливе місце у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Водночас рівень її наукового опрацювання залишається недостатнім, особливо в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій в Україні. У зарубіжній науковій літературі гуманітарна політика переважно розглядається крізь призму міжнародних відносин, захисту прав людини, надання гуманітарної допомоги в умовах конфліктів, а також розвитку людського капіталу в межах концепцій соціального розвитку. Зокрема, М. Бровер, Л. Чіву, Т. Райс, Т. Веблі, Дж. Вольф та ін. [48-54], досліджують взаємозв'язок між людським розвитком, соціальним капіталом, культурою та економічним процвітанням. Вони формують теоретичні засади для розуміння значення соціального потенціалу як рушійної сили суспільного прогресу. Однак ці дослідження часто не враховують специфіку національних контекстів. Особливо це стосується країн, що перебувають у стані війни або переживають масштабні соціальні трансформації. Вітчизняні науковці активно долучаються до вивчення гуманітарної сфери, проте здебільшого зосереджені на окремих її напрямках (Я. Белєвцова [3], Л. Богуш [5], Т. Говорун [8], К. Дубич [13-16], О. Кравченко [23-25], В. Ротар [37-38], Г. Слезанська [40-42] та ін.) та досліджують окремі аспекти соціальної адаптації, інтеграції та захисту населення. Однак у роботах бракує системного аналізу конкретних технологій перетворення прихованого

потенціалу громадян на реальну силу відновлення країни в умовах війни, а також єдиної методології оцінки впливу державної політики на цей процес.

Об'єктом дослідження є гуманітарна політика, як багатовимірний соціокультурний феномен, що охоплює систему цінностей, принципів, стратегій та інституційних практик, спрямованих на розвиток людини, суспільства і держави в соціогуманітарній площині.

Предмет дослідження: особливості формування та реалізації гуманітарної політики у сфері розвитку та використання соціального потенціалу громадян України за сучасних умов поступу держави.

Мета дослідження: виявити теоретико-методологічні засади та визначити напрями формування гуманітарної політики у сфері реалізації соціального потенціалу громадян України.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати теоретичні підходи до розуміння сутності та змісту понять «гуманітарна політика» та «соціальний потенціал» у контексті сучасних суспільних трансформацій;

2) визначити основні чинники, що впливають на реалізацію соціального потенціалу громадян України і його складових та оцінити ефективність існуючих напрямів гуманітарної політики в контексті реалізації соціального потенціалу громадян;

3) провести емпіричне дослідження рівня соціальної активності та громадянської компетентності та сформулювати рекомендації з удосконалення гуманітарної політики задля посилення реалізації соціального потенціалу громадян України.

Для досягнення поставленої мети та завдань використано комплекс загальнонаукових та спеціальних **методів**. Системний підхід дозволив розглянути гуманітарну політику як цілісну систему взаємопов'язаних елементів. Метод аналізу та синтезу забезпечив узагальнення теоретичних положень та емпіричних даних. Метод кейс-стаді дозволив вивчити конкретні приклади успішних ініціатив у сфері реалізації соціального

потенціалу. Основними методами емпіричного дослідження виступили якісні та кількісні методи: анкетування, бесіда, метод інтерпретації.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає у системному обґрунтуванні концептуальних засад та пріоритетних напрямів гуманітарної політики, орієнтованої на максимальну реалізацію соціального потенціалу громадян України в умовах безпрецедентних викликів, таких як повномасштабна війна та прискорені євроінтеграційні процеси. Обґрунтовано систему показників та критеріїв оцінки ефективності гуманітарної політики у сфері реалізації соціального потенціалу, що дозволить більш об'єктивно вимірювати її результативність та коригувати управлінські рішення.

Теоретичне значення дослідження пов'язане з поглибленням наукового розуміння гуманітарної політики як чинника реалізації соціального потенціалу населення. У процесі дослідження конкретизовано зміст понять «гуманітарна політика», «людський капітал», «людський потенціал» і «соціальний потенціал» з урахуванням сучасних суспільних змін. Проаналізовано взаємозв'язок між інструментами гуманітарної політики та процесами розвитку соціального потенціалу, що дає можливість удосконалити підходи до державного управління у гуманітарній сфері. Отримані результати можуть бути використані у подальших дослідженнях проблем соціальної політики та суспільного розвитку.

Практичне значення дослідження полягає у розробленні рекомендацій і пропозицій, які можуть бути впроваджені у діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань та міжнародних інституцій. Отримані результати доцільно використовувати для створення ефективних механізмів партнерської взаємодії між державними структурами, бізнесом і громадянським суспільством з метою консолідації ресурсів у гуманітарній сфері; підготовки освітніх та інформаційно-просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення суспільної обізнаності щодо значення розвитку соціального потенціалу й подолання стереотипних

уявлень; а також для розроблення навчальних програм і тренінгів для державних службовців, соціальних працівників та громадських лідерів з питань формування й реалізації сучасної гуманітарної політики.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку 54 використаних джерел, містить 5 таблиць і 3 рисунки. Загальний обсяг становить 71 сторінку, із них 62 сторінки – основний текст. Результати дослідження відображені в науковій статті та двох авторських тезах.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Сутність поняття гуманітарної політики держави

В умовах трансформаційних процесів українського суспільства гуманітарна політика держави постає однією із визначальних детермінант забезпечення розвитку соціального потенціалу громадян. Вона відображає стратегічну спрямованість держави на формування гармонійно розвиненої особистості, інтеграцію національних цінностей у глобальний культурний простір та створення умов для самореалізації громадян у різних сферах суспільного життя. Під соціальним потенціалом громадян розуміють інтегративний ресурс суспільства, що поєднує знання, компетентності, цінності, морально-психологічні якості та здатність індивідів до активної участі у суспільно-політичному та економічному житті. Таким чином, гуманітарна політика виконує роль каталізатора розвитку людського капіталу, соціального капіталу нації та сприяє підвищенню рівня суспільної свідомості та соціальної відповідальності [3; 8; 14; 24; 38; 42].

Розвиток гуманітарної політики в Україні спрямований на реалізацію пріоритетних реформ в освіті, стимулювання наукового прогресу та збереження культурної спадщини. Важливими складниками цього процесу є забезпечення інформаційної стійкості та формування духовних орієнтирів суспільства. Наука й освіта готують фахівців, здатних генерувати нові ідеї та швидко адаптуватися до викликів сучасного світу. Водночас культурна складова політики виступає запорукою національної самобутності, зміцнюючи суспільні зв'язки та сприяючи консолідації громадян.

Як зазначає Л. В. Сергієнко, «гуманітарна політика, не залежно від періоду, залишається однією із пріоритетних сфер держави, а особливо

яскраво це прослідковується на сучасному етапі, в умовах необхідності концентрації ресурсів та зусиль щодо досягнення необхідного рівня національної безпеки, що викликано, насамперед, загрозами, які виникають як наслідок активізації збройних агресій та глобалізації усіх без винятку суспільних сфер» [39, с. 172]. Особливого значення набуває гуманітарний вплив у контексті воєнних викликів, що спонукають державу до розроблення комплексних програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, молоді та інших соціально вразливих категорій населення. У контексті сучасних суспільних трансформацій А.В. Мойсіяха підкреслює, що «державна соціальна та гуманітарна політика у післявоєнний період має зосереджуватися на забезпеченні відновлення та встановлення належного рівня якості життя, функціонування освітніх систем, сфери зайнятості, охорони здоров'я, соціального забезпечення, відтворення людського капіталу, екологічної безпеки, задоволення соціальних потреб, гарантування безпеки, соціального захисту, покращення демографічної ситуації, розвитку духовності та культури» [29, с. 74].

Реалізація соціального потенціалу громадян у сучасній Україні безпосередньо залежить від створення державою сприятливого середовища для розвитку людського капіталу. У цьому аспекті гуманітарна політика виконує не лише функцію збереження і поширення духовних та культурних цінностей, а й стає інструментом консолідації суспільства, формування соціальної довіри та активізації громадянської участі. На думку К. В. Дубич: «ефективна система соціальних послуг є необхідною умовою розвитку людського потенціалу держави» [14, с. 66]. Отже, гуманітарна політика України є важливим чинником формування та ефективної реалізації соціального потенціалу громадян. Її стратегічний розвиток спрямований на забезпечення стійкого людського розвитку, посилення ролі громадян як активних суб'єктів суспільних змін та модернізацію держави на основі гуманістичних і демократичних принципів.

Гуманітарна політика – це не просто сукупність державних заходів у сферах освіти, науки, культури та охорони здоров'я. Це набагато багатогранне явище, що постає як філософсько-практична категорія, котра визначає спосіб існування та розвитку суспільства, його ціннісні орієнтири та стратегічні пріоритети. Її сутність розкривається у здатності держави та суспільства формувати умови для гармонійного розвитку людини, розкриття її соціального, інтелектуального та духовного потенціалу, забезпечуючи при цьому стійкість національної ідентичності та трансмісію культурних цінностей крізь покоління. У цьому сенсі гуманітарна політика є екзистенційним вибором нації, який відображає її прагнення до самозбереження, самовдосконалення та утвердження у світоцивілізаційному просторі.

Гуманітарна політика може бути означена як система взаємопов'язаних принципів, цілей, стратегій та механізмів, що розробляються та зреалізуються суб'єктами публічної влади у співпраці з інститутами громадянського суспільства. Її стрижневим завданням є створення сприятливого соціокультурного середовища, яке сприяє всебічному розвитку особистості, задоволенню її культурних, освітніх, наукових та духовних потреб. Роль гуманітарної політики у розвитку суспільства є фундаментальною і системоутворюючою. Вона виступає не як вторинний, допоміжний інструмент, а як ключовий драйвер прогресу, оскільки саме через гуманітарну сферу відбувається формування людського капіталу, розвиток креативності та інноваційності, зміцнення соціальної згуртованості та здатності суспільства до самовідтворення та самооновлення. У філософському вимірі, гуманітарна політика відображає уявлення про ідеал людини та суспільства. Вона є відображенням колективних цінностей, етичних норм та світоглядних орієнтирів, які визначають, яким чином суспільство бачить своє майбутнє і як воно прагне зреалізувати своє телеологічне призначення. У контексті сучасних глобальних викликів, таких як інформаційні війни, культурна уніфікація та загрози ідентичності,

гуманітарна політика набувала особливого значення як своєрідний захисний механізм, що дозволяє нації зберегти свою унікальність та суверенітет. Вона сприяє не лише матеріальному благополуччю, а й духовному здоров'ю нації, її здатності до критичного мислення, емпатії та солідарності. Без сильної гуманітарної основи навіть найрозвиненіші економіки можуть зіштовхнутися із кризою сенсів та цінностей, що веде до деградації суспільних зв'язків [5; 24; 37].

Функції гуманітарної політики є різноманітними і взаємопов'язаними, охоплюючи культуротворчу функцію, яка полягає у формуванні, збереженні та розвитку національної культури, мистецтва, літератури, мови, історичної пам'яті. Це поєднує підтримку творчих індустрій, збереження соціокультурної спадщини, розвиток бібліотечної та музейної справи. Освітня функція забезпечує доступ до якісної освіти на всіх рівнях, сприяє розвитку критичного мислення, креативності, формуванню життєвих компетентностей та ціннісних орієнтирів, а також підтримує наукові дослідження та інновації. Соціально-інтеграційна функція забезпечує рівні можливості для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, етнічної приналежності, віку чи стану здоров'я, сприяючи інклюзії, формуванню соціальної згуртованості, подоланню соціальних нерівностей та конфліктів. Виховна функція формує громадянську свідомість, патріотизм, повагу до прав людини, демократичних цінностей, толерантності та відповідальності через освітні програми, молодіжну політику та культурно-просвітницьку діяльність. У контексті гібридних війн, гуманітарна політика виконує також безпекову функцію, будучи складовою національної безпеки, протидіючи дезінформації, маніпуляціям свідомістю, розпалюванню міжнаціональної ворожнечі та іншим загрозам інформаційно-культурного простору.

Напрями гуманітарної політики охоплюють широкий спектр сфер, включаючи освіту і науку, де розвиваються усі рівні освіти, підтримуються фундаментальні і прикладні наукові дослідження та стимулюються інновації.

У культурі і мистецтві відбувається збереження та популяризація національної культурної спадщини, підтримка розвитку професійного та аматорського мистецтва, розвиток креативних індустрій та сприяння міжнародному культурному обміну. Мовна політика забезпечує розвиток та функціонування державної мови, підтримку мов корінних народів і національних меншин як елемент збереження культурного розмаїття. Інформаційна політика формує єдиний інформаційний простір, протидіє дезінформації, розвиває медіаграмотність та забезпечує доступ до якісної та достовірної інформації. Молодіжна політика та спорт створюють умови для самореалізації молоді, її участі у суспільному житті, розвитку фізичної культури та спорту. Охорона здоров'я та соціальний захист забезпечують доступ до медичних послуг, формування здорового способу життя, соціальну підтримку вразливих груп населення, реабілітацію та реінтеграцію.

Зв'язок гуманітарної політики із національною ідентичністю та культурними цінностями є симбіотичним та нерозривним. Національна ідентичність – це не статичний артефакт, а динамічний конструкт, що постійно формується та трансформується під впливом історичного досвіду, соціальних взаємодій та, безумовно, гуманітарної політики. Саме через освіту передаються знання про минуле, через культуру – спільні міфи, символи, цінності, через мову – спосіб мислення та сприйняття світу. Гуманітарна політика постає інструментом конструювання та зміцнення національної ідентичності. Вона не лише зберігає спадщину, а й створює нові культурні сенси, що відповідають викликам сучасності. Це особливо актуально для країн, що прагнуть утвердити свою суб'єктність на міжнародній арені та відмежуватися від зовнішніх впливів, які загрожують їхній самобутності. Політика у цій сфері формує спільний ціннісний простір, який об'єднує громадян, сприяє відчуттю приналежності до єдиної спільноти, здатної долати труднощі та будувати спільне майбутнє. Г. І. Слезанська зазначає, що соціальна робота в громаді сприяє формуванню соціальної відповідальності, громадянської активності та згуртованості

населення [42]. Культурні цінності, такі як свобода, гідність, солідарність, справедливість, патріотизм, є основою національної ідентичності. Гуманітарна політика не просто проголошує ці цінності, а й вкорінює їх у повсякденну свідомість через освітні програми, мистецтво, медіа. Вона забезпечує їхню живучість та актуальність, адаптуючи до потреб нового покоління та викликів часу. Без свідомого формування та підтримки цих цінностей, національна ідентичність може стати розмитою, що призведе до втрати суспільної єдності та орієнтирів. Гуманітарна політика є життєреалізаційною конструкцією суспільства, його духовним осередком; виходить за рамки утилітарних завдань, сягаючи глибинних сенсів буття нації. Її ефективна реалізація – це запорука не лише сталого розвитку, а й збереження унікальної культурної спадщини, зміцнення національної ідентичності та виховання поколінь, здатних творити майбутнє, базуючись на засадах гуманізму.

1.2. Теоретичні підходи до визначення соціального потенціалу

Характерною рисою сучасного вітчизняного суспільства на порозі масштабних соціально-економічних змін є його суперечливість, мінливість, залежність і підвладність різноманітних ризиків у сфері міжнародних відносин, геополітичної нестабільності, зміни позицій на світовому ринку. При цьому об'єктивний погляд на сучасну ситуацію дозволяє висновувати про те, що суспільство ризику, в якому продовжують жити громадяни України, не тільки не зможе подолати існуючі соціальні проблеми, а й зіштовхнулося із масштабами глобального штибу. Це тягне за собою посилення негативного впливу як на соціокультурний і соціально-економічний розвиток, а й несприятливо позначається зміцненні позицій на світовому ринку, сприяє посиленню залежності економіки нашої країни від зарубіжної допомоги.

Подібні негативні чинники, що впливають на благополуччя суспільства, свідчать про гостру необхідність вибору нової стратегії соціально-економічного розвитку, яка зможе усунути диспропорційну невідповідність відтворюваних матеріальних і духовних благ потребам населення, послабити загострення соціальної напруженості, знизити зростання кількості різних форм девіацій. Вибір даної стратегії має бути зорієнтований на згладжування, а перспективі, і вирішення перелічених вище проблем за допомогою зреалізації соціального потенціалу, активізації діяльності інститутів освіти і науки, здатних забезпечити ринок праці висококваліфікованими і перспективними кадрами. Створивши умови для самореалізації та гідного існування своїх громадян, держава зможе відродити культурні цінності, знизити до мінімуму соціальні проблеми, що значно загострилися в останні роки, забезпечити повоєнне науково-технічне процвітання та економічну стабільність.

Соціальний потенціал – це «ресурс, заснований на міжособистісних стосунках певних суб'єктів у певній соціальній структурі, яка організована на основі взаємної довіри і взаємодопомоги з метою встановлення і підтримки зв'язків з іншими суб'єктами заради взаємної вигоди» [32, с. 13].

Досі не існує єдиного підходу до визначення структури соціального потенціалу. При дослідженні структури потенціалу у вітчизняній науці переважно аналізу піддається структура ресурсів. У цьому варіанті структуризації ресурсів поділяються на дві групи. Одні дослідники стверджують, що структурними складовими потенціалу як сукупності ресурсів є кадри, інформаційне оснащення, матеріально-технічне та організаційне забезпечення. На думку інших, у складі потенціалу (ресурсів) потрібно виділити ще духовні ресурси, управлінські та фінансові можливості тощо. Потенціал суспільства як система складається із:

- 1) довкілєво-природних,
- 2) соціально-демографічних,
- 3) економіко-інвестиційних,

4) організаційно-політичних,
5) виробничо-технічних,
6) духовно-ідеологічних та 7) науково-освітніх елементів, які органічно взаємопов'язані та доповнюють один одного.

Крім того, можливе виділення таких змістовних зрізів, які значущі лише для тієї чи іншої соціальної сфери, галузі: трудовий, виробничий, інтелектуальний, науковий, освітній, науково-освітній, духовний, творчий потенціали [1; 41; 50].

Для повного розкриття змісту та сутності соціального потенціалу необхідно детальніше розглянути його ключові структурні елементи (рис. 2.2).

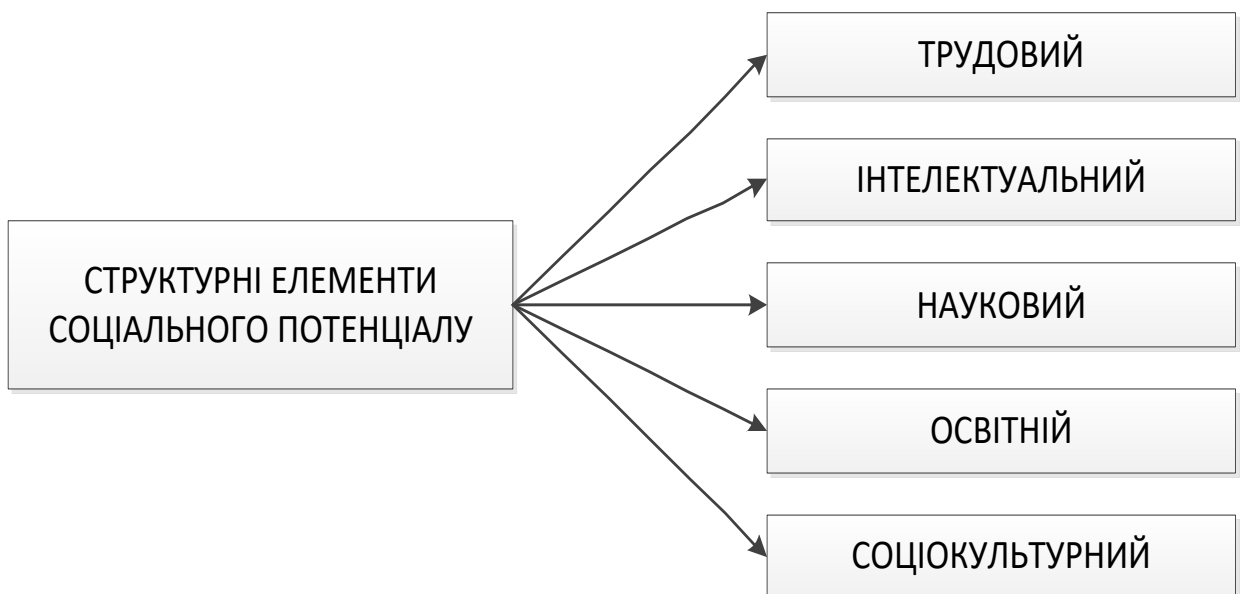

Рис. 2.1. Структурні елементи соціального потенціалу

Трудовий потенціал постає інтегральною характеристикою реальних і прогнозованих можливостей населення до суспільно корисної діяльності.

Українські науковці трактують «трудовий потенціал – як одну із складових людського потенціалу, потенційна робоча сила, яка характеризує здібності людини до вирішення завдань економічної діяльності у визначених соціально-економічних умовах» [5; 26].

М. Долішній, С.М. Злупко визначають трудовий потенціал як «... прогнозовану інтегральну здатність...працездатного населення країни... до продуктивної трудової професійної діяльності, результатом якої є новостворені духовні та матеріальні цінності» [43, с. 8]. Його формують як кількісні показники працездатності, так і якісні параметри – рівень професійної підготовки, освіченості, компетентності та особистісної зрілості. У межах соціального потенціалу трудовий потенціал має подвійне значення. По-перше, це сукупність соціально-економічних умов життєдіяльності, у тому числі трудової сфери, що визначають об'єктивні можливості людини щодо праці. По-друге, це система ціннісних орієнтацій і соціальних норм, які формують суб'єктивне ставлення особистості до праці як форми самореалізації та служіння суспільству. Важливо підкреслити, що трудовий потенціал, незалежно від рівня його розгляду – індивідуального, колективного чи національного, – не може мати аморального або асоціального характеру, оскільки його сутність безпосередньо пов'язана із гуманістичними засадами, солідарністю та суспільною відповідальністю.

Інтелектуальний потенціал є показником концентрації інтелектуальних і творчих ресурсів, що формуються під впливом загального рівня розвитку суспільства, ефективності освітньої, наукової та культурної систем, а також особливостей історико-генетичної спадковості нації. На мікрорівні він визначає індивідуальну здатність до творчого мислення, а на макрорівні – репрезентує сукупність людських, матеріальних та фінансових ресурсів, що забезпечують функціонування науки та освіти. Обсяг інтелектуального потенціалу суспільства відображає його здатність продукувати нові знання, створювати інноваційні технології та культурні смисли, необхідні для цивілізаційного поступу.

Науковий потенціал можна визначити як систему ресурсів і передумов, що забезпечують ефективну науково-дослідну та науково-технічну діяльність. Він охоплює кадровий склад, науково-дослідну інфраструктуру, організаційні та фінансові механізми, які дають змогу не лише акумулювати і відтворювати знання, але й генерувати нові теоретичні ідеї та практичні рішення. Ключовою складовою наукового потенціалу є науково-освітній компонент, що спрямований на взаємозв'язок науки та освіти, формування інтелектуальної еліти та примноження наукових знань.

На думку В. Близнюк та С.Ю. Трубич «освітній потенціал – це сукупність знань, які здобуває людина в результаті виховання, загальної та професійної освіти, підвищення кваліфікації» [4; 44].

Освітній потенціал має триєдину структуру:

- 1) внутрішній (особистісний) – система знань, умінь та навичок, що формують інтелектуальний капітал людини;
- 2) процесуальний – організований процес навчання і виховання, спрямований на засвоєння та розвиток компетентностей;
- 3) інституційний – мережу освітніх організацій та інституцій, що забезпечують неперервну освіту протягом життя.

У соціологічному аспекті освітній потенціал визначається як сукупність ресурсів, необхідних для функціонування освітнього інституту, і як індикатор освітнього рівня суспільства.

Соціокультурний потенціал є інтегральним показником духовної та матеріальної зрілості суспільства. Він охоплює сукупність цінностей, норм, традицій і смислів, що передаються між поколіннями, забезпечуючи історичну спадкоємність і розвиток цивілізації. Соціокультурний потенціал містить у собі інтелектуальні ресурси, духовне і фізичне здоров'я членів суспільства, їхню волю, моральні орієнтири та здатність до колективної творчості. Ця категорія визначає характер соціальних відносин та слугує морально-етичним регулятором суспільної діяльності. Втрата або деградація

соціокультурного потенціалу призводить до стагнації суспільства навіть за умов високого рівня матеріального і науково-технічного розвитку.

Значимість вивчення процесу формування та розвитку соціального потенціалу зумовлюється тим, що розробка методів його зrealізації зможе визначити характер суспільного прогресу, відіграти вирішальну роль в інтеграції та накопиченні наукових знань. Крім того, володіючи різноплановою спрямованістю, соціальний потенціал сприяє зближенню та об'єднанню ресурсів, закладених у різних макросистемах, з його допомогою, соціально-економічні, соціокультурні та духовно-моральні системи здатні акумулювати свій потенціал для подальшого процвітання та продуктивного розвитку суспільства.

Системний підхід розглядає соціальний потенціал як цілісну сукупність можливостей та здібностей, притаманних окремим індивідам, соціальним групам та суспільству загалом. Ці можливості формуються через їхні дії, взаємодії та відносини, тим самим забезпечуючи неперервне суспільне відтворення. За наявності сприятливих умов і необхідних ресурсів соціальний потенціал актуалізується та реалізується у трудовій і суспільній діяльності. Водночас між соціальним потенціалом і соціальною активністю існує взаємозумовлений зв'язок: накопичений потенціал не лише формується в процесі суспільної взаємодії, а й стимулює діяльність, комунікацію та розвиток соціальних відносин його носіїв. Соціальному потенціалу властиві складні взаємозв'язки. По-перше, його структура та характеристики визначаються особливостями соціального середовища, а також характером взаємодії між учасниками суспільних відносин. Підсумовуючи викладене, варто виокремити такі ключові закономірності:

по-перше, динаміка соціального потенціалу безпосередньо трансформує архітектуру соціального середовища та визначає характер взаємодій у його межах.

по-друге, структурні та сутнісні властивості окремих сфер соціального простору зумовлені їхніми функціями, а також специфікою та формами суспільної комунікації.

по-третє, якісні та кількісні характеристики соціального потенціалу корелюють із параметрами людського потенціалу, що безпосередньо визначає межі та можливості його подальшого відтворення.

Основними компонентами соціального потенціалу як системного поняття є людський потенціал, що охоплює трудовий потенціал, а також сукупність динамічних взаємопов'язаних сфер, які формують соціальний простір. До таких сфер належать культура, релігія, право, економіка, наука, інформаційна сфера тощо. (див. [6; 14; 17; 20; 24; 28; 35; 38; 41; 48; 51; 54]).

Поняття «соціальний простір» є змістовно близьким до поняття «соціальний потенціал», однак у сучасному науковому дискурсі не набуло однозначного трактування. Це зумовлено його складністю, багатовимірністю та міждисциплінарним характером як наукової категорії.

На відміну від фізичного або географічного простору, соціальний простір не зводиться до сукупності матеріальних об'єктів чи територіальних характеристик. Його сутність полягає у відображенні системи соціальних позицій та взаємозв'язків між суб'єктами суспільних відносин, які функціонують відповідно до норм права, звичаїв, ціннісних орієнтацій, інтересів і морально-етичних настанов. У цьому контексті соціальний простір доцільно розглядати як динамічний стан суспільства, що характеризується, з одного боку, автономністю соціальних акторів, а з іншого – інтенсивністю та характером їхньої взаємодії. Така взаємодія може ґрунтуватися на різних рівнях довіри або недовіри, соціальної консолідації чи конфронтації, аж до формування відчуття онтологічної небезпеки.

Водночас соціальний потенціал у науковій літературі визначається «як можливості населення, організованого в певну соціальну структуру, до міжособистісних стосунків на основі взаємної довіри і взаємодопомоги, створення і підтримки соціальних відносин, зв'язків і мереж, що

визначаються рівнем соціальної згуртованості, соціального діалогу та соціального партнерства і забезпечують певний рівень соціальної захищеності населення» [32, с. 12].

Узагальнюючи наведені підходи, слід зазначити, що соціальний потенціал певної соціальної системи розглядається як сукупність її можливостей і накопичених соціальних ресурсів, реалізація яких залежить від умов соціальної взаємодії та ресурсного забезпечення [52, с. 126].

В основі теоретико-соціологічного аналізу поняття «соціальний потенціал» лежить діяльнісний підхід. Розглядаючи діяльність як універсальний пояснювальний принцип, дослідники отримують можливість виходити за межі простого аналізу емпіричних проявів активності, що охоплюються поняттям «дія». Такий підхід дозволяє розкрити всю складну структуру та динаміку людської діяльності, інтерпретуючи її як особливим чином диференційовану соціальну реальність.

У межах діяльнісного підходумислення і свідомість людини формуються в процесі її діяльності та через зв'язки, що виникають у цьому процесі. Отже, саме практична діяльність визначає людську свідомість. Дотримуючись сучасної соціально-філософської традиції, діяльність трактується як форма активності, що передбачає цілеспрямовану та доцільну зміну людиною навколишньої дійсності. Відповідно до запропонованої нами авторської концепції, соціальна активність розглядається як цілісний процес руху суб'єкта активності, що об'єднує його рушійні сили та об'єктивовані форми їхнього прояву. Природу цих рушійних сил розкриває поняття «соціальний потенціал». Вивчаючи функції, що притаманні людській активності, зазначимо, що діяльність і поведінка є двома взаємопов'язаними аспектами соціальної активності, які, проте, відрізняються за змістом та особливостями прояву. Діяльність визначається як цілеспрямований процес, що має певну структуру і відносно незалежний від безпосереднього суб'єкта. Натомість поведінка безпосередньо залежить від особистості і має виключно суб'єктивний характер.

Аналізуючи системність потенціалу, методологічно важливими є такі основні ідеї. По-перше, соціальний потенціал є результатом діалектичної взаємодії двох підсистем, а саме: матеріально-виробничого і духовного потенціалів. По-друге, у змістовному плані соціальний потенціал різноспрямований, оскільки зорієнтований на різні сфери суспільного буття та галузі соціального життя. По-третє, всі змістовні зрізи соціального потенціалу перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії і характеризуються суміжно, отже, спостерігається активний процес їхньої інтеграції, що призводить до формування нових його різновидів.

У межах структурно-функціонального підходу соціальний потенціал розглядається як складна цілісна багаторівнева та багатокомпонентна система, що виконує відповідні функції. З погляду даного методологічного підходу соціальний потенціал визначається як інтегральна характеристика. Вона включає відносини та діяльність суб'єкта управління щодо створення умов і системи взаємодій, які сприяють реалізації персоналом своїх знань, навичок, фізичних і психічних сил. Окрім того, соціальний потенціал передбачає розкриття здібностей працівників у межах організації та перетворення цих здібностей на реальний фактор ефективної діяльності відповідно до її цілей.

Структуру соціального потенціалу становлять дві основні взаємопов'язані компоненти: особистісний (інтелектуальний, адаптаційний, моральний, фізичний, психічний та ін.); адміністративний (умови формування соціального потенціалу організації: система управління персоналом, рівень організаційної культури).

Важливою категорією, що дозволяє аналізувати сутність соціального потенціалу, є: функція організації формування та зреалізації соціального потенціалу; функція соціалізації, тобто процес формування активних суб'єктів праці здатних здійснювати трудову діяльність, засновану на нормах та розпорядженнях, що дозволяє реалізувати організаційні та особисті цілі; освітня функція, що виявляється у підвищенні професійного рівня персоналу

організації; адаптаційна функція, що сприяє корекції цілей працівника та стратегії їх досягнення залежно від динаміки змін; комунікативна функція, себто процес міжособистісної взаємодії всередині організації; функція ідентифікації, яка виражена у підтримці громадян один одного.

Таким чином, розглянуті складові соціального потенціалу є взаємопов'язаними і взаємозумовлюючими чинниками розвитку сучасного суспільства. Їх гармонійне поєднання створює підґрунтя для забезпечення стійкого соціального поступу, формування людського капіталу та досягнення цінніснозорієнтованого прогресу. Соціальний потенціал у сучасній науковій літературі не має єдиного підходу до трактування. Його зміст зазвичай пов'язують із двома основними складовими — матеріальною та духовною. Соціальний потенціал може проявлятися у різних формах, зокрема трудовій, інтелектуальній, науковій, соціокультурній та інших. Усі ці складові тісно взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють одна одну та забезпечують розвиток і функціонування суспільства.

Висновки до розділу 1

Гуманітарна політика є не лише сукупністю секторальних заходів, а системним, багатовимірним явищем, що має глибоке філософсько-практичне значення. Її сутність полягає у формуванні сприятливих умов для всебічного розвитку людини, розкриття її соціального, інтелектуального та духовного потенціалу, а також у збереженні національної ідентичності та культурних цінностей. Вона постає ключовим драйвером суспільного розвитку, що забезпечує не лише матеріальне благополуччя, а й духовне здоров'я нації, її здатність до самовідтворення та адаптації в умовах глобальних трансформацій. Функції гуманітарної політики — культуротворча, освітня, соціально-інтеграційна, виховна та безпекова — свідчать про її інтегративний характер та визначальну роль у конструюванні майбутнього суспільства.

Соціальний потенціал громадян є динамічним, багат шаровим ресурсом, що складається із взаємопов'язаних ціннісних орієнтацій, компетентностей та громадянської активності. Цінності формують внутрішній компас особистості, скеровуючи її соціальну дію; компетентності (професійні, соціальні, цифрові, громадянські) забезпечують ефективну взаємодію зі світом та вирішення завдань; а громадянська активність є зовнішнім проявом внутрішніх можливостей, трансформуючи їх у конкретні суспільні зміни. Формування соціального потенціалу є результатом складної взаємодії індивідуальних чинників (освіта, виховання, психологічна стійкість, мотивація) та системних чинників на рівні спільноти та суспільства (якість державного управління, соціальний капітал, культурний контекст, економічні можливості).

Гуманітарна політика та соціальний потенціал перебувають у симбіотичному, нерозривному зв'язку. Гуманітарна політика є інструментом та каталізатором розкриття й реалізації соціального потенціалу, створюючи інституційні, правові, культурні та освітні рамки для цього. Водночас, зреалізований соціальний потенціал громадян є фундаментом для ефективної гуманітарної політики, тим самим забезпечуючи її легітимність, підтримуючи її ініціативи та перетворюючи стратегічні цілі на конкретні результати. За умов сучасних викликів, таких як фактична війна та ймовірна євроінтеграція України, цей взаємозв'язок набуває критичного значення, адже саме цілеспрямована гуманітарна політика, що зорієнтована на активацію соціального потенціалу, є запорукою стійкості, відновлення та розвитку держави. Таким чином, гармонійна взаємодія цих двох елементів є визначальною для успішного поступу суспільства.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

2.1. Структура і складові соціального потенціалу громадян

Поняття соціального потенціалу є однією з ключових категорій сучасної соціальної філософії, соціології та політології, що відображає не лише сукупність наявних у суспільстві ресурсів, а й їхню здатність до актуалізації та продуктивного використання заради суспільного розвитку. Це не статична характеристика, що фіксує певний набір ознак у статичній точці часу, а динамічний, постійно оновлюваний та інтерактивний ресурс, що залежить від множинності чинників, які формують як індивідуальні, так і колективні можливості. Соціальний потенціал громадян можна розглядати як багат шарову сукупність їхніх внутрішніх можливостей – таких як особистісні якості, знання, навички, мотивація, ціннісні орієнтації – та зовнішніх ресурсів, що надаються суспільним довкіллям, які можуть бути відмобілізовані та синхронізовані для досягнення індивідуальних, групових та суспільних цілей, що відповідають потребам еволюційного розвитку суспільства. Він є своєрідним відображенням внутрішньої сили суспільства, його здатності до самоорганізації, саморозвитку, адаптації до мінливих умов та ефективного протистояння зовнішнім і внутрішнім викликам, які постійно виникають на історичній арені.

Структура соціального потенціалу громадян є багатовимірною і поєднує кілька фундаментальних, глибоко взаємопов'язаних складових, які формують цілісний комплекс. Насамперед, це ціннісні орієнтації, які є не просто абстрактними ідеями, а тим внутрішнім стрижнем, що формує світогляд особистості, визначає її мотивацію до соціальної дії, зумовлює вибір поведінкових стратегій та надає сенс її існуванню. Цінності є тим

внутрішнім компасом, що скеровує індивіда у складному світі міжособистісних та соціальних взаємодій, визначаючи його ставлення до інших людей, до держави, до праці, до культури, до природи. Це можуть бути як універсальні гуманістичні цінності, що визнаються більшістю цивілізацій – такі як свобода, гідність, справедливість, солідарність, толерантність, відповідальність – так і специфічні національні, культурні, релігійні цінності, які формують унікальну ідентичність спільноти. Вони не лише надають сенс життю кожної окремої людини, але й постають потужним мобілізуючим чинником для колективної дії, тим самим спонукаючи до активної участі у суспільному житті та ефективній колективній діяльності, спрямованій на спільне благо. У філософському сенсі, цінності є тим метафізичним підґрунтям, на якому постає вся соціальна реальність, визначаючи її якісні характеристики, її моральнісні орієнтири та її здатність до прогресу.

Другою складовою є компетентності, що охоплюють широкий спектр інтегрованих знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей, які дозволяють індивіду ефективно взаємодіяти з навколишнім світом, успішно вирішувати складні життєві й професійні завдання та адаптуватися до постійно змінюваних умов. Це не лише суто професійні компетентності, що забезпечують економічну активність та продуктивність у певній сфері, а й критично важливі:

- 1) соціальні компетентності (здатність до ефективної комунікації, конструктивної співпраці, вирішення конфліктів, емпатії),
- 2) цифрові компетентності (навички роботи з інформацією, використання сучасних технологій, цифрова грамотність),
- 3) громадянські компетентності (участь у житті громади, розуміння своїх прав та обов'язків, здатність до критичної оцінки соціальних явищ), а також
- 4) саморегулятивні та метакогнітивні компетентності (здатність до самостійного навчання, планування, контролю та оцінки власної діяльності).

Розвиток компетентностей є тим неперервним процесом, що вимагає постійної освіти, саморозвитку та готовності до перенавчання, адже за умов динамічної мінливості сучасного світу актуальність певних знань швидко зникає, а натомість з'являється гостра потреба у нових, більш адаптивних навичках. Компетентнісна парадигма в освіті та суспільстві визнає, що не тільки накопичення знань, а й здатність їх ефективно застосовувати, адаптуватися до нових викликів та навчатися протягом усього життя є ключем до розкриття та реалізації індивідуального та колективного потенціалу.

Третя, інтегративна складова – це громадянська активність, що проявляється у свідомій, відповідальній та добровільній участі індивіда у житті суспільства та держави. Це не обмежується лише формальною участю у виборах чи пасивним спостереженням за громадськими обговореннями, а включає широкий спектр практичних дій, таких як волонтерська діяльність, активна участь у діяльності громадських організацій, публічний захист прав та свобод, відповідальне споживання, прояв підприємницької ініціативи, а також здатність до самоорганізації для вирішення спільних проблем, що стосуються місцевої громади або суспільства загалом. Громадянська активність є зовнішнім, видимим проявом внутрішніх цінностей та набутих компетентностей, перетворюючи їх на конкретні, трансформативні дії, що впливають на суспільні процеси та якісно змінюють соціальну реальність. Це є втіленням ідеї активного громадянства, де кожен індивід постає не пасивним об'єктом державного управління чи соціального захисту, а повноцінним суб'єктом, що має право та здатність активно впливати на формування соціальної реальності, брати участь у прийнятті рішень та будувати краще майбутнє.

Чинники формування соціального потенціалу особистості та спільноти є численними, складними та взаємопов'язаними, утворюючи багатошарову систему впливів. На індивідуальному рівні ключову роль відіграють:

1) якість та доступність освіти, що є фундаментальним базисом для набуття знань, розвитку умінь та формування критичного мислення, що, своєю чергою, є основою для розвитку всіх видів компетентностей;

2) виховання та родинне довкілля, які забезпечують первинну соціалізацію, формування цінностей, норм поведінки, моральних орієнтирів та почуття приналежності;

3) психологічна стійкість та резильєнтність, що є здатностями долати труднощі, адаптуватися до змін, ефективно переживати кризи та перетворювати негативний досвід у ресурс для подальшого зростання, що є критично важливою для повноцінної реалізації потенціалу в умовах невизначеності;

4) фізичне та ментальне здоров'я, що є базовою передумовою для активної та продуктивної життєдіяльності та здатності брати участь у суспільних процесах;

5) мотивація та саморозвиток, як внутрішнє прагнення до пізнання, самовдосконалення, постановки та досягнення особистісних та суспільно значущих цілей.

На рівні спільноти та суспільства чинники формування соціального потенціалу мають системний та інституційний характер. До них належать:

1) якість державного управління та інституцій, адже прозорість, ефективність, підзвітність влади, дотримання верховенства права та захист прав людини створюють сприятливе та безпечне середовище для розкриття потенціалу громадян, мінімізуючи ризики соціального відчуження та фрустрації;

2) соціальний капітал, що відображається у наявності та якості соціальних зв'язків, мереж, норм довіри та взаємодопомоги у суспільстві, а високий рівень соціального капіталу сприяє співпраці, колективній дії та ефективному вирішенню спільних проблем;

3) соціокультурний контекст, що охоплює наявність багатой культурної спадщини, доступ до культурних благ, підтримку культурного розмаїття,

адже культура є невичерпним джерелом смислів, ідентичності та натхнення для розвитку;

4) економічна стабільність та можливості, що включають доступ до праці, ринків, можливість реалізації підприємницької ініціативи, справедливий розподіл ресурсів, оскільки міцна економічна база створює умови для добробуту та інвестування в людський розвиток;

5) якість інформаційного простору, що забезпечує доступ до достовірної інформації, свободу слова, розвиток медіаграмотності, адже суспільство, де громадяни інформовані та здатні критично оцінювати інформацію, має більший потенціал для розвитку та прийняття усвідомлених рішень;

6) наявність ефективних соціальних ліфтів, що означає можливість для кожного громадянина, незалежно від походження, реалізувати свій потенціал і досягти успіху через освіту, працю та соціальну активність, що запобігає стагнації та сприяє мобільності суспільства.

Соціальний потенціал громадян є комплексним, багатoshаровим та динамічним явищем, яке охоплює ціннісні орієнтації, різноманітні компетентності та активну громадянську позицію. Його формування є результатом складної, синергетичної взаємодії індивідуальних прагнень та сприятливого суспільного середовища, де держава, інститути громадянського суспільства та кожен окремий громадянин відіграють ключову роль у його розвитку та актуалізації. Розуміння та цілеспрямоване вплив на ці складові є критично важливим для забезпечення сталого розвитку, процвітання та здатності долати виклики будь-якого суспільства.

2.2. Концептуальні особливості людського потенціалу як складової соціального потенціалу

Звертання уваги до процесів формування та реалізації людського потенціалу у виробничо-економічних та соціально-допоміжних практиках зумовлене оцінкою його здібностей та ступенем готовності у вирішенні суспільно значущих завдань у процесі професійної діяльності людини. Слід оцінювати його рівень за ознаками фізичного, соціального та психічного здоров'я, професійно-освітніми здібностями, що утворюють інтелектуальний потенціал; культурно-моральними цінностями та духовністю громадян, їхньою соціокультурною активністю. Головне призначення людського потенціалу у готовності до активного саморозвитку та адекватній відповіді на множинні виклики довкілля й успішній конкуренції.

Основні компоненти людського потенціалу: особистісний потенціал, груповий потенціал, потенціал різних спільнот, людський потенціал як особливий вид соціальної цілісності.

Кожна особистість є унікальним набором знань, життєвого та професійного досвіду, характеру, форм прояву активності у сфері трудової діяльності, поведінки: соціальної, трудової та виробничої, і схильна до активізації у професійній діяльності, включаючи такі підходи, як:

- 1) гносеологічний, що передбачає розкриття сутності та нових характеристик як професійної мобільності, так й інтелектуальних резервів;
- 2) аксіологічний, котрий пов'язаний із формуванням діяльної усвідомленої професійної позиції;
- 3) соціалізації, як процесу засвоєння індивідом певної системи знань та соціальних норм, цінностей, що визначають склад та структуру інтелектуального капіталу громадян та їх інтелектуальних резервів;
- 4) феноменологічний, що зумовлює розкриття змісту та зміну парадигми профмобільності у контексті проблемної орієнтації на результати діяльності;

5) просторово-часовий, що означає визначення життєвого циклу інтелектуальних резервів та ступінь вищого впливу на відтворення.

Не менш важливо у процесах формування та реалізації людського потенціалу в різних сферах професійної діяльності враховувати і її ціннісні мотивації. Цінності та мотиви, що враховуються при формуванні людського потенціалу, надають суспільному процесу змісту та спрямованості, призводять до прагнення опановувати зовнішні досягнення в праці.

Смисловий компонент людського потенціалу, що закладений у його наукової інтерпретації різними дослідниками, наголошує на необхідності формування та реалізації у виробничо-економічних та соціальних практиках умов його якісного зростання, що враховує більшість суспільних трансформацій та викликів. Предметно-діяльна спрямованість особистості передбачає володіння всебічними якостями, що визначають її придатність до тієї чи іншої професійної та суспільної діяльності, фіксуючи при цьому креативність – мотивація самоактуалізації та творчої активності; інтелект, що пов'язується із досягненнями у праці та суспільному житті й, звичайно, навченість як значущу пізнавальну функцію людського потенціалу. На стан людського потенціалу впливають:

1) внутрішнє середовище людини, що фіксується у її свідомості та формується уявленнями про життєдіяльність, життєздатність та життєзабезпечення в різних суспільно-політичних ситуаціях;

2) соціальне довкілля як структурований у соціальному просторі та часі образ активно виборчого освоєння складаються соціально-трудова відносин, соціальних ролей та комунікацій;

3) зовнішнє довкілля, котре зумовлене сприйняттям суспільно-політичних і соціально-економічних цінностей, що забезпечують включення людини в суспільне і трудове життя суспільства.

Більшість дослідників людського потенціалу не торкаються ступеня впливу на його формування та розвиток девіантної поведінки, під яким прийнято розуміти систему вчинків людини, що суперечать прийнятим у

суспільстві правовим чи моральним нормам. Цілком імовірно, що в сучасному світі виникає необхідність запровадження поняття «людина девіантна», ознаками якого є агресивність, наявність акцентуації характеру, емоційна нестійкість, неадекватна самооцінка, схильність до конфліктів, порушення норм і правил поведінки, які становлять стрижень розвитку суспільних відносин. Тут же необхідно звернути увагу на неусвідомлювані автоматизми, що являють собою дії та акти, які здійснюються людиною без участі свідомості, а саме, вроджені інстинкти та рефлексії, неадекватні обмеження означених предметів та їх властивостей, соціальних дій тощо (див. [7; 15; 23; 26; 35; 39; 45; 49; 51; 53]).

Зауважимо, що людський потенціал – його рівень та ступінь функціональності, комунікативності та інноваційності залежить від групових установок у соціально-професійному довіллі. До них належать: затяті конкуренти, діяльність яких спрямована на задоволення лише своїх матеріальних потреб; індивідуалісти, котрим характерний індивідуалістичний стиль роботи, що виключає взаємодію з іншими членами колективу; особи, які адаптовані до будь-яких змін у сфері професійної діяльності; особи, котрі розвивають приятельські відносини в колективі; активні професіонали, предметом діяльності яких є сфера перетворення.

У формуванні та розвитку людського потенціалу недостатньо приділяється увага соціальному здоров'ю людини, з погіршенням якого пов'язане скорочення репродуктивного, трудового, виробничого та інтелектуального потенціалів. Означимо соціальне здоров'я через призму трьох взаємопов'язаних показників, серед яких:

- 1) фізіологічний, що зумовлює працездатність людини у різних сферах застосування праці;
- 2) психологічний, котрий заснований на вмінні володіти та втілювати свої почуття та думки у конкретний соціально-трудоий процес;
- 3) моральний, що передбачає досягнення свого благополуччя без обмеження благополуччя інших.

Соціальне здоров'я є найважливішим чинником переорієнтації людини з ідеалів споживання на розширення власної самосвідомості, прилучення до духовної культури. Чинники впливу соціального здоров'я на людський потенціал такі:

- спосіб життя, пов'язаний з еталонами поведінки населення, ціннісними орієнтаціями та уподобаннями;
- стан довкілля, забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів;
- генетичний ризик: спадкові та вроджені захворювання, зумовлені першими двома чинниками;
- організація системи охорони здоров'я за ознакою доступності, якості, вартості послуг та медикаментів;
- економічний потенціал індустріального розвитку: бідність більшості населення, дефіцит харчування, недостатній рівень освіченості, низький культурний та моральний рівень;
- соціально-психологічна адаптація населення до змін довкілля.

Формування особистості – це не абстрактний процес привласнення соціального досвіду у вакуумі. Навпаки, це глибоко вкорінена в конкретних соціальних умовах взаємодія, де індивід інкорпорує знання, цінності та норми певного суспільства. Це суспільство, своєю чергою, перебуває на визначеній стадії історичного розвитку, характеризується особливими виробничими відносинами, специфічною матеріальною та духовною культурою, які неминуче відбиваються на кожному, хто в ньому зростає. Таким чином, онтогенез особистості є нерозривно пов'язаним з соціогенезом, де суспільна формація виступає не просто тлом, а активним співтворцем людського Я. Розвиток людського потенціалу неможливо уявити поза контекстом праці – універсальної форми людської діяльності, що трансформує як зовнішній світ, так і саму людину. Саме через органічне поєднання різних видів праці – фізичної та розумової, продуктивної та непродуктивної, управлінської та виконавської – суспільство отримує

можливість реалізувати себе як справжня асоціація, співдружність людей праці. У такій асоціації критерієм об'єднання індивідів у соціальну спільноту стає не лише спільність інтересів, а й безпосередньо спільна трудова діяльність, що формує глибокі зв'язки солідарності та взаємозалежності. Це не лише засіб економічного відтворення, а й метафізичний простір для зреалізації «родової сутності» людини, її здатності до цілеспрямованого перетворення дійсності та самотворення.

Багатогранність та багатоаспектність людського потенціалу не тільки не звужується, а, навпаки, експоненційно розширюється саме у процесі різноманітної трудової діяльності. Цей діалектичний зв'язок дозволяє уникнути абстрактного зображення розвитку людського потенціалу, відірваного від реальних процесів суспільного розвитку. Натомість він дає змогу фіксувати емпірично верифіковані умови та тенденції його розвитку, безпосередньо у вирішенні конкретних суспільно значущих завдань. Людський потенціал, таким чином, перестає бути суто теоретичною конструкцією і перетворюється на практичну категорію, що відображає реальні можливості суспільства до самовдосконалення, інновацій та прогресу, де праця виступає не лише джерелом матеріальних благ, а й ключовим чинником духовно-інтелектуального зростання та соціальної когезії.

2.3. Проблема реалізації соціального потенціалу у період суспільних змін

Турбулентність у розвитку суспільних відносин та гуманітарній політиці держави зумовлює виникнення соціокультурних протиріч і поведінкових відхилень громадян, що проявляються у нехтуванні усталеними нормами та суспільними цінностями. Відбуваються трансформації ціннісно-сміслових конструктів поведінки, у тому числі

предметно зорієнтованих смислів, ціннісно-мотиваційних смислів, професійних ціннісно-смыслових орієнтирів та ціннісно-смыислової спрямованості на суспільно значущі цілі розвитку.

Сучасний розвиток суспільних відносин відбувається під впливом узгодженої діяльності різних соціальних груп, залучених до функціонування підприємств і організацій, органів державного та місцевого управління, а також інститутів громадянського суспільства. Їхня діяльність не є відокремленою за цілями й завданнями, а характеризується спільною спрямованістю, взаємозв'язком і суспільною значущістю. Сутність суспільних відносин безпосередньо пов'язана зі станом гуманітарної сфери, яка відповідає рівню наукового, техніко-технологічного та інформаційно-цифрового забезпечення всіх видів людської діяльності. Соціальна система постає як сукупність людей, об'єднаних не лише спільними інтересами та очікуваннями, а й активною участю у розвитку суспільних відносин. Водночас колективна діяльність членів суспільства ґрунтується на спільних цілях, завданнях і ціннісно-смыслових орієнтирах. Сучасне суспільство та відповідні йому суспільні відносини багатолікі, гнучкі, маневрені. Водночас розвиток соціального потенціалу часто залишається поза увагою. Як наслідок цей потенціал може або відставати, або випереджати інновації в системі суспільних відносин.

Соціальний потенціал визначається характером предметної діяльності, рівнем розвитку техніки й технологій, освітнім рівнем населення, професійним досвідом, станом відповідальної поведінки, а також ступенем залучення до формування нового економічного мислення та впровадження інновацій. У сучасних соціальних практиках дедалі більшої уваги набувають особистісні якості, зокрема творче мислення, лідерські здібності, лояльність, раціональність, підприємливість, емоційна стійкість, готовність до ризику, адекватна самооцінка, розважливість, освіченість і компетентність. Саме наявність цих характеристик значною мірою визначає соціальну роль особистості у розвитку суспільних відносин. Соціальна роль особистості

пов'язується з його суспільним статусом, особливостями професійної діяльності, її змістом і характером, а також системою поведінкових установок, що проявляються у конкретних життєвих ситуаціях. Можна стверджувати, що дані властивості особистості є першопричиною ціннісно-смыслових конструктів поведінки, серед яких:

- предметно зорієнтовані сенси, що зумовлені різними ситуаціями у сфері життя;
- ціннісно-мотиваційні сенси, котрі зумовлені створенням комфортного довкілля, благополучним соціально-психологічним кліматом, особистою вигодою, кар'єрним та професійним зростанням;
- ціннісно-смыслове орієнтування на професійні дії та колективні інтереси, а також залучення до загальновизнаного загалу;
- ціннісно-смыслова спрямованість на суспільно значущі цілі розвитку.

Однак турбулентність розвитку суспільних відносин може викликати соціальні відхилення у поведінці осіб, які нехтують інтересами громади, нормами та вимогами її здійснення. Соціальні відхилення або девіації виражаються у вчинках особистості, що суперечать прийнятим у суспільстві правилам чи моральним нормам. Такі дії спричиняють ослаблення ціннісно-мотиваційних та ціннісно-нормативних регуляторів процесів суспільного розвитку. У сучасних дослідженнях соціальних і економічних систем усе більшого значення набуває синергетичний підхід, який базується на ідеях нелінійності, самоорганізації та багатоваріантності розвитку складних систем. У межах цього підходу гуманітарна політика та соціальні процеси розглядаються як відкриті динамічні системи, здатні до якісних змін під впливом внутрішніх і зовнішніх флуктуацій. Як зазначає І.С. Добронравова, нелінійність є ключовою характеристикою складних соціальних процесів, що означає відсутність прямої пропорційності між причинами та наслідками розвитку системи [12]. У таких умовах навіть незначні зміни в освітній, культурній або соціальній політиці можуть спричиняти суттєві якісні трансформації у структурі суспільства та рівні реалізації соціального

потенціалу громадян. Застосування синергетичного підходу у дослідженні гуманітарної політики дозволяє розглядати процеси формування та реалізації соціального потенціалу громадян як нелінійні трансформації, що відбуваються у складній взаємодії держави, суспільства та інституцій громадянського сектору. Зокрема, підкреслюється значення системного підходу до аналізу соціальних змін та процесів самоорганізації у суспільстві [2].

У межах синергетичної парадигми важливим є поняття біфуркації, яке означає критичний момент нестійкості системи, коли вона втрачає попередній стан рівноваги та переходить до одного з можливих нових варіантів розвитку. У точках біфуркації розвиток соціальної системи стає багатоваріантним і значною мірою залежить від управлінських рішень держави, рівня громадянської активності та зовнішніх викликів [3; 11; 28; 37; 41; 51; 54].

Таким чином, соціальний потенціал громадян може розглядатися як динамічна система, розвиток якої характеризується нелінійністю, наявністю кризових переходів та можливістю біфуркаційних змін, що зумовлюють появу нових моделей соціальної активності, громадянської поведінки та суспільної взаємодії.

Специфічними характеристиками соціальної біфуркації, на нашу думку, є: роз'єднаність у вирішенні суспільно значимих завдань; ціннісно-смілова напруженість; відсутність довіри; професійна та групова конфронтація; рефлексивний моніторинг соціальних процесів оточення без самооцінок власних процесів і установок; соціальна аномія; соціальна та духовна деградація.

Тут важливо зауважити, що руйнація соціального потенціалу виявляється у таких формах, як: конфлікт поколінь; масове почуття соціальної несправедливості, соціальної та фізичної незахищеності, невпевненості у завтрашньому дні; аномія, тобто руйнація традиційних цінностей; криміналізація масової свідомості; втрата сенсу життя та

життєвих перспектив, що викликає суїцид; підвищена агресивність; масова тривожність; депресії, фобії, посттравматичні синдроми, культурні травми; атараксія – апатія та байдужість до того, що відбувається; криза ідентичності; моральна деградація; явний дефіцит етнічної толерантності; бруталізація (жорсткість, огрубіння) соціального життя, розуміння свободи як вседозволеності.

Це зумовлено тим, що своєрідною основою будь-якого суспільства має бути стабільна й цілісна система – держава з притаманними їй цінностями, нормами, вимогами та ідеологічними орієнтирами, тобто гуманітарною політикою. Лише за таких умов розвиток соціального потенціалу відбувається усвідомлено, послідовно та конструктивно, ґрунтуючись на принципах соціально-професійного бачення, у межах якого комунікація, взаємодія, суспільні очікування та соціальні дії виступають його ключовими ознаками. Втрату соціальних якостей людини можна визначити як масове почуття соціальної несправедливості, соціальної та фізичної незахищеності, соціальну апатію, втрату цінностей у праці та суспільному житті, відсутність життєвих перспектив, підвищену агресивність, тривожність та депресію. Подолання кризових ситуацій у розвитку соціального потенціалу пов'язане з необхідністю проходження періоду системної нестабільності, у межах якого відбувається пошук нових форм упорядкування соціальних процесів. Тут можна припустити, що необхідно бачити не просто раціоналізацію чи впорядкованість будь-яких видів діяльності, а зміну змісту, структури суспільних перетворень та функцій управління процесом вирішення протиріч у розвитку суспільного потенціалу. Ці зміни цілком можливі у межах організаційно-проектної діяльності у системі суспільних відносин, а й у управлінській діяльності в гуманітарній політиці держави. Трансформація суспільних відносин у контексті розвитку соціального потенціалу відбувається більш швидкими темпами, аніж соціалізація особистості, формування особистісного, соціально-професійного конструкту, здібностей громадянина до адаптації, пов'язаних з новими вимогами до її

професійності та повсякденного побутування, формування свідомості, мотивів, ціннісно-сміслових орієнтирів та переваг.

Сутнісно управління процесом розвитку соціального потенціалу означає подолання невизначеності, непорядкованості у соціально-професійних діях громадян, недостатнього рівня соціальних та інформаційно-цифрових технологій в організації їхнього соціального простору. Однак це не означає залучення процесу розвитку соціального потенціалу до якогось еталонного стану, а формування певного алгоритму, де відбувається перехід від простих до складних видів діяльності, зацентровується на нових знаннях, вміннях, досвіді, загальносистемних та спеціалізованих компетенціях.

Структурно алгоритм розвитку соціального потенціалу можна представити як процес послідовних дій щодо забезпечення життєдіяльності, життєздатності, а також життєзабезпечення людини протягом усього життєвого циклу. Ознаками соціальних устремлінь є: цілеспрямованість, як факт включеності у досягнення цілей та завдань. У цій соціальній якості життєдіяльності людини реалізується:

- 1) цільова спрямованість як індивідуальних, а й колективних процесів;
- 2) самовладання – властивість чи стан людини, що виявляється у здатності усвідомленого включення у різноманітну діяльність;
- 3) рішучість як здатність до активізації долученості до процесів досягнення поставлених цілей та соціально-управлінських механізмів їх зреалізації в практичній діяльності;
- 4) ініціативність та підприємливість, засновані на пошуку нових рішень у вирішенні суспільно значущих завдань;
- 5) наполегливість як здатність долати суперечності знеособлення функціонально-рольових відносин.

Важливим чинником розвитку соціального потенціалу та забезпечення життєздатності особистості є освіта, яка має безперервний і динамічний характер, реагуючи на зміни техніко-технологічної та інноваційної сфери або

ж випереджаючи їх. Оновлення освітнього процесу на якісно новому рівні сприяє зростанню професіоналізму, формуванню мотиваційних установок і підвищенню конкурентоспроможності людини на ринку праці. Це, своєю чергою, позитивно впливає на можливості працевлаштування, професійний перехід до складніших видів діяльності, а також активну й результативну участь особистості у розвитку соціально-трудова відносин.

Життєзабезпечення людини виступає базовою передумовою розвитку соціального потенціалу суспільства. Діяльність особистості та функціонування соціуму значною мірою зумовлюються рівнем самосвідомості, яка визначає морально-етичні засади поведінки людини, її ставлення до власних потреб, можливостей і способів самореалізації. Самосвідомість також відіграє важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій та соціальної активності індивіда.

Суспільний розвиток передбачає виконання особистістю певних соціальних функцій і обов'язків, що зумовлює виникнення відповідальності як невід'ємного елементу суспільних відносин. У сучасних умовах відповідальність набуває ознак багатовимірного соціального феномену, який охоплює моральний, правовий, професійний та громадянський аспекти й визначає характер взаємодії людини із суспільством та державою.

Ризикогенні чинники розвитку соціального потенціалу наступні:

- інформаційний (витік інформації, недостовірність інформації та ін.);
- техногенний (відмова обладнання, збої в роботі та ін.);
- організаційний (суперечливість структури, дублювання функцій та ін.);
- управлінський (процес прийняття та реалізації управлінських рішень);
- правовий (недостатність, суперечливість норм права);
- міжособистісної взаємодії (конфлікти, напруженість у взаєминах).

Мінімізація впливу ризикогенних чинників на розвиток людського потенціалу потребує посиленої уваги до інтерналізованої ролі особистості.

Йдеться про внутрішнє самовизначення індивіда, його ставлення до власного соціального статусу та усвідомлення пов'язаних із ним обов'язків.

Соціальний потенціал, що формується в системі суспільних відносин, виступає підґрунтям трансформації сучасного соціального середовища. Це безпосередньо стимулює розвиток професійних компетентностей, зокрема:

- когнітивних і системних – здатності до розв'язання складних завдань та критичного опрацювання інформації;
- соціально-управлінських – навичок ефективної взаємодії та управління ресурсами;
- технічних і фізичних – професійної майстерності та розвитку фізичних здібностей.

Отже, у стратегічному вимірі розвиток соціального потенціалу доцільно розглядати як системоутворювальний елемент гуманітарної політики держави.

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи можна констатувати, що розглянуті складові соціального потенціалу є нерозривно взаємопов'язаними та взаємозумовлюючими чинниками, що детермінують розвиток сучасного суспільства. Їхнє гармонійне поєднання та синергійна взаємодія створюють фундаментальне підґрунтя для забезпечення стійкого соціального поступу, формування високоякісного людського капіталу та досягнення ціннісно зорієнтованого прогресу. Це підкреслює, що соціальний розвиток не є лише сумою окремих елементів, а комплексним процесом, де якість кожного компонента впливає на ефективність усієї системи. Незважаючи на значні теоретичні напрацювання, слід визнати, що у сучасній науці все ще відсутній єдиний, уніфікований підхід до інтерпретації поняття «соціальний потенціал». Різноманітність його трактувань, зумовлена міждисциплінарним

характером категорії та складністю об'єкта дослідження, здебільшого зводиться до двох основних форм прояву змістовної сторони цього феномену: матеріально-виробничої та духовної. Перша зацентрована на здатності суспільства до створення матеріальних благ та економічного розвитку через працю та технології, тоді як друга зосереджується на ціннісно-нормативних, соціокультурних, освітніх та інтелектуальних аспектах, що формують колективну свідомість та ідентичність.

За характером прояву соціальний потенціал є динамічною категорією, здатною розвиватися у множинних напрямках та зреалізовуватися у формі трудового, наукового, інтелектуального, соціокультурного та інших видів потенціалу. Ці окремі виміри, перебуваючи у нерозривному взаємозв'язку та доповнюючи один одного, забезпечують цілісне функціонування всіх структурних елементів суспільства. Вони не просто співіснують, а постійно взаємодіють, взаємно посилюючи або обмежуючи можливості один одного. Таким чином, для ефективного управління соціальним розвитком в гуманітарній сфері та максимізації суспільного добробуту, необхідно враховувати цю інтегративну природу соціального потенціалу та розробляти стратегії, що сприятимуть його комплексному та гармонійному розкриттю у всіх його вимірах.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

3.1. Напрями гуманітарної політики в контексті зреалізації соціального потенціалу громадян

Одним із основоположних критеріїв соціально-економічного прогресу суспільства є розвиток людського потенціалу та задоволення потреб громадян. Людський потенціал розглядається як система потреб і здібностей, сформована у взаємодії із соціальним середовищем. Він також охоплює здатність до створення нових і вдосконалення наявних продуктів діяльності. Такі властивості розширюють можливості розв'язання різнотипних соціальних і практичних завдань. Його розвиток складається із системних перетворень двох типів:

1)підвищення конкурентоспроможності робочої сили, кадрового потенціалу та соціальних секторів економіки;

2)поліпшення якості умов життя населення та соціального середовища.

Вони охоплюють середньострокові та довгострокові цілі і пріоритети. Окремий блок становлять ключові напрями демографічної політики, модернізації освіти та охорони здоров'я. До них належать удосконалення пенсійної системи та соціальної допомоги, формування ефективних ринків праці й житла, а також розвиток культурної сфери.

Удосконалення соціальної сфери та формування безпечного й комфортного середовища безпосередньо залежать від зниження рівня злочинності та підвищення ефективності захисту громадян від надзвичайних ситуацій. Важливою умовою цього є модернізація нормативного регулювання та вдосконалення системи страхування цивільної відповідальності.

До основних напрямів, які сприятимуть повновагомій зреалізації соціального потенціалу громадян України віднесемо наступні (рис. 3.1).

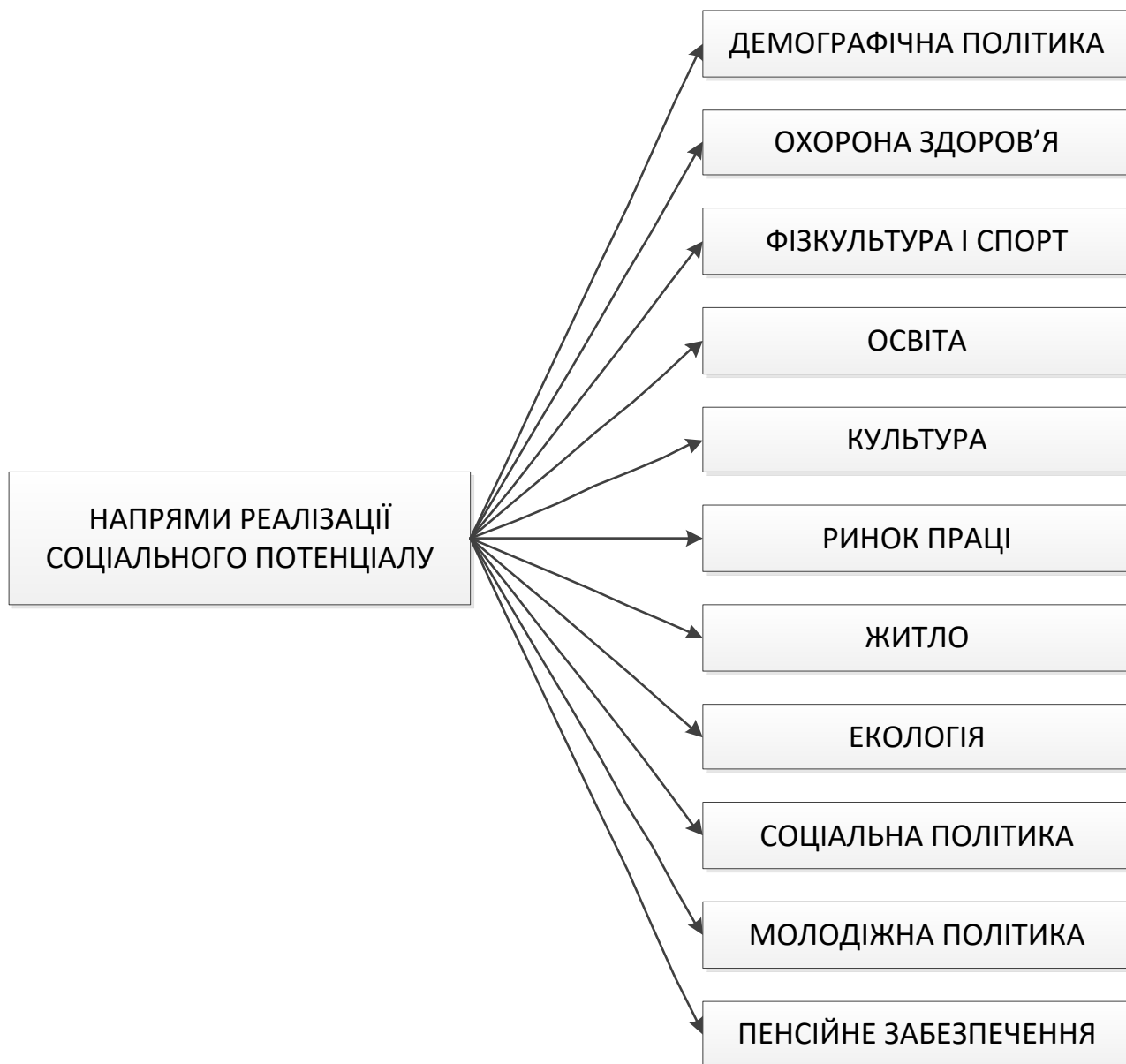

Рис. 3.1. Напрями реалізації соціального потенціалу

Демографічна політика(політику народозбереження): скорочення темпів природних втрат населення, стабілізація чисельності та створення сприятливих умов, які сприяли б її зростанню, а також збільшення тривалості

життя та підвищення самої якості життя. Розвиток охорони здоров'я передбачає адаптацію системи медичного забезпечення до сучасних соціальних викликів і стандартів, необхідних для досягнення високого рівня суспільного добробуту. Важливим напрямом гуманітарної політики є розвиток фізичної культури та спорту. Популяризація спорту має вагоме значення для фізичного і духовного розвитку населення. Основною метою державної політики у цій сфері є формування умов для здорового способу життя та підвищення конкурентоспроможності українського спорту на міжнародному рівні. Формування інноваційної економіки потребує модернізації системи освіти. Освіта виступає фундаментом економічного зростання, суспільного розвитку, підвищення рівня життя населення та зміцнення безпеки держави. Вагому роль у формуванні людського потенціалу та розвитку економіки знань відіграють культура і засоби масової інформації. Державна політика у цій сфері має бути спрямована на розвиток і реалізацію соціокультурного та психодуховного потенціалу суспільства.

Розвиток ринку праці передбачає формування належних правових, економічних та інституційних умов, що забезпечують його гнучкість і ефективне функціонування. Йдеться, зокрема, про подолання структурної невідповідності між попитом і пропозицією робочої сили, скорочення масштабів неформальної зайнятості, підвищення мотивації до праці та посилення трудової мобільності.

Підвищення доступності житла залишається актуальним соціально-економічним завданням. Попри сформовану нормативно-правову базу функціонування ринку житла, придбання, будівництво та оренда житла залишаються доступними переважно для домогосподарств із високим рівнем доходів.

Соціальна політика та розвиток соціальних інститутів: необхідно сприяти формуванню та покращенню механізмів адаптації та підтримки громадян, а також зниженню соціальної нерівності суспільства. Молодіжна політика: створення та підтримка умов для соціалізації та самореалізації

молоді, а також формування її потенціалу, який можна використовувати для інноваційного розвитку держави. Розвиток пенсійної системи: підвищення рівня пенсійного забезпечення всіх категорій пенсіонерів, і навіть проведення фінансової збалансованості функціонування цієї системи. Екологічна безпека екологія людини: наявні полюси екологічного неблагополуччя, що вкрай негативно позначається на здоров'ї людей, що проживають там, тривалості і якості їхнього життя.

Соціальний потенціал – це фундамент всього суспільства, без якого важко уявити його соціальний та економічний розвиток. Саме тому вкрай важливо мати об'єктивне уявлення та достовірні знання про нього, які відповідатимуть дійсності. Індекс людського розвитку (ІЛР) показує, що Україна належить до країн із високим рівнем людського розвитку. За останніми даними Програми розвитку ООН (UNDP), оприлюдненими у березні 2024 року, ІЛР України становить 0,734, що відповідає 100-му місцю серед 193 країн і територій у загальному рейтингу. Важливо зазначити, що ІЛР розраховується на основі трьох ключових показників: тривалості життя, рівня освіти та валового національного доходу на душу населення.

Хоча Україна зберігає позиції в категорії високого розвитку, військова агресія та її наслідки, безумовно, впливають на динаміку цих показників, особливо в аспектах безпеки та економічного довкілля [3; 7; 34; 36; 50].

Одним із ключових показників людського потенціалу є середня тривалість життя громадян (табл. 3.1). Дані щодо середньої тривалості життя в Україні можуть дещо відрізнятися залежно від джерела (наприклад, Світовий банк, ООН, Macrotrends, українські статистичні служби), оскільки вони можуть використовувати різні методології або збирати дані з деякою затримкою. Варто зазначити, що у 2019-2022 роках на тривалість життя в Україні значно вплинула епідемія COVID-19, а після 2021 року війна, що призвело до певного зниження показників.

Таблиця 3.1

Середня (очікувана) тривалість життя громадян України*

Рік	Середня тривалість життя (усі статі, років)	Чоловіки (років)	Жінки (років)
2000	67.72	-	-
2005	67.96	-	-
2010	71.02	-	-
2015	71.68	-	-
2016	71.46 - 71.48	66.73	76.46
2017	71.64 - 71.98	-	-
2018	71.76 - 71.82	-	-
2019	71.96 - 72.01	-	-
2020	71.35 - 72.09	66.4	76.2
2021	69.77 - 72.23	-	-
2022	68.59 - 72.36	63.53	73.90
2023	72.50 - 73.42	57.3	70.9
2024	72.64	-	-
2025	72.78	-	-

*Інформаційні матеріали отримано з відкритих електронних ресурсів (інтернет-джерел)

Невід’ємним показником соціального потенціалу є індекс людського розвитку (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Індекс людського розвитку в Україні*

Рік	Індекс людського розвитку
2001	0.713
2014	0.774
2019	0.77
2020-2021	0.734
2022	0.793

*Інформаційні матеріали отримано з відкритих електронних ресурсів (інтернет-джерел)

Щодо доходів населення, то можна розглянути такий показник, як ВВП на душу населення та середніх зарплат у доларовому еквіваленті (табл. 3.3). Період 2014-2015 років відзначився різким падінням доларових показників через значну девальвацію гривні та початок російської агресії на сході України. Після 2015 року до 2021 року спостерігалось поступове відновлення

та зростання. Повномасштабне вторгнення у 2022 році призвело до значного падіння ВВП та, відповідно, ВВП на душу населення. Однак, за даними Світового банку, у 2023 році ВНД на душу населення зріс до 5070 \$, що дозволило Україні вперше потрапити до категорії країн з «доходами вище середнього». Це може бути пов'язано як з відновленням економічного зростання, так і зі скороченням чисельності населення. Дані щодо середньомісячної зарплати у гривні демонструють стабільне зростання, але їхня реальна купівельна спроможність залежить від рівня інфляції та стабільності курсу гривні. Тут можна відмітити, що доходи населення зростають, хоч і незначно, проте з їх збільшенням зростають та інші показники, наприклад такі, як навантаження податкового навантаження, ціни тощо. Також у нашій країні вкрай виражена диференціація величини заробітної плати за видами трудової діяльності, із чим держава намагається боротися останні кілька років.

Таблиця 3.3

Середньодушові доходи в Україні*

Рік	ВВП на душу населення (USD)	ВНД на душу населення (USD)	Середньомісячна зарплата (грн)	Середньомісячна зарплата (USD)
2005	1875.3	-	806.2	~160.0
2010	3039.6	-	2244.5	~284.0
2015	2094.5	-	4207.0	~193.0
2016	2158.5	-	5183.0	~203.0
2017	2604.3	-	7104.0	~267.0
2018	3059.1	-	8868.0	~326.0
2019	3619.9	-	10497.0	~406.0
2020	3709.8	-	11597.0	~413.0
2021	4775.9	-	14018.0	~517.0
2022	4199.7	4270	14578.0	~397.0
2023	-	5070	17486.60	~470.0
2024	2219.04	-	17486.60	~440.0

*Інформаційні матеріали отримано з відкритих електронних ресурсів (інтернет-джерел)

Розглянувши деякі основні показники розвитку соціального потенціалу, можна сказати, що останнім часом дуже багато ресурсів йде на

підтримку населення, а також на розвиток різних галузей економіки, зокрема оборонної. Однак у нашій країні гостро стоїть питання бідності населення. Ця проблема завжди актуальна, оскільки зростання бідних верств населення – це фундамент соціальної напруженості, що становить реальну загрозу безпеці як особистості, а й у всій країні. А відсутність належної уваги до цього явища з боку держави може спричинити низку серйозних проблем: від найсильнішого розшарування суспільства до ризику політичних потрясінь.

На даний момент межею бідності є рівень прожиткового мінімуму (табл. 3.4). Прожитковий мінімум в Україні – це законодавчо встановлений розмір вартості споживчого кошика, який, за оцінками, є мінімально необхідним для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я, а також для задоволення основних соціальних і культурних потреб. Він розраховується окремо для різних соціальних та демографічних груп населення.

Таблиця 3.4

Прожитковий мінімум в Україні (грн)*

Період дії	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, які втратили працездатність
з 01.01.2025 по 31.12.2025	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2024 по 31.12.2024	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2023 по 31.12.2023	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.12.2022 по 31.12.2022	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.07.2022 по 30.11.2022	2508	2201	2744	2600	2027
з 01.01.2022 по 30.06.2022	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.12.2021 по 31.12.2021	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.07.2021 по 30.11.2021	2294	2013	2510	2379	1854
з 01.01.2021 по 30.06.2021	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.12.2020 по 31.12.2020	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.07.2020 по 30.11.2020	2118	1859	2318	2197	1712
з 01.01.2020 по 30.06.2020	2027	1779	2218	2102	1638

*Інформаційні матеріали отримано з відкритих електронних ресурсів (інтернет-джерел)

Ще однією надзвичайно важливою причиною бідності населення є безробіття (рис.3.2). Рівень безробіття в Україні є одним із ключових індикаторів стану ринку праці та загальної соціально-економічної ситуації в

державі. Його оцінювання здійснюється відповідно до методології Міжнародна організація праці (МОП), що забезпечує можливість міжнародного порівняння показників зайнятості та безробіття.

Згідно з методологією МОП, безробітною вважається особа, яка одночасно відповідає таким критеріям:

1. не має роботи або іншого дохідного заняття;
2. активно шукала роботу чи намагалася організувати власну справу протягом чотирьох тижнів, що передували опитуванню;
3. готова приступити до роботи упродовж наступних двох тижнів.

Варто зазначити, що цей показник суттєво відрізняється від кількості офіційно зареєстрованих безробітних у Державна служба зайнятості України. Така відмінність пояснюється тим, що частина безробітних осіб не проходить офіційну реєстрацію, тоді як окремі зареєстровані громадяни можуть не відповідати критеріям безробіття, визначеним методологією МОП.

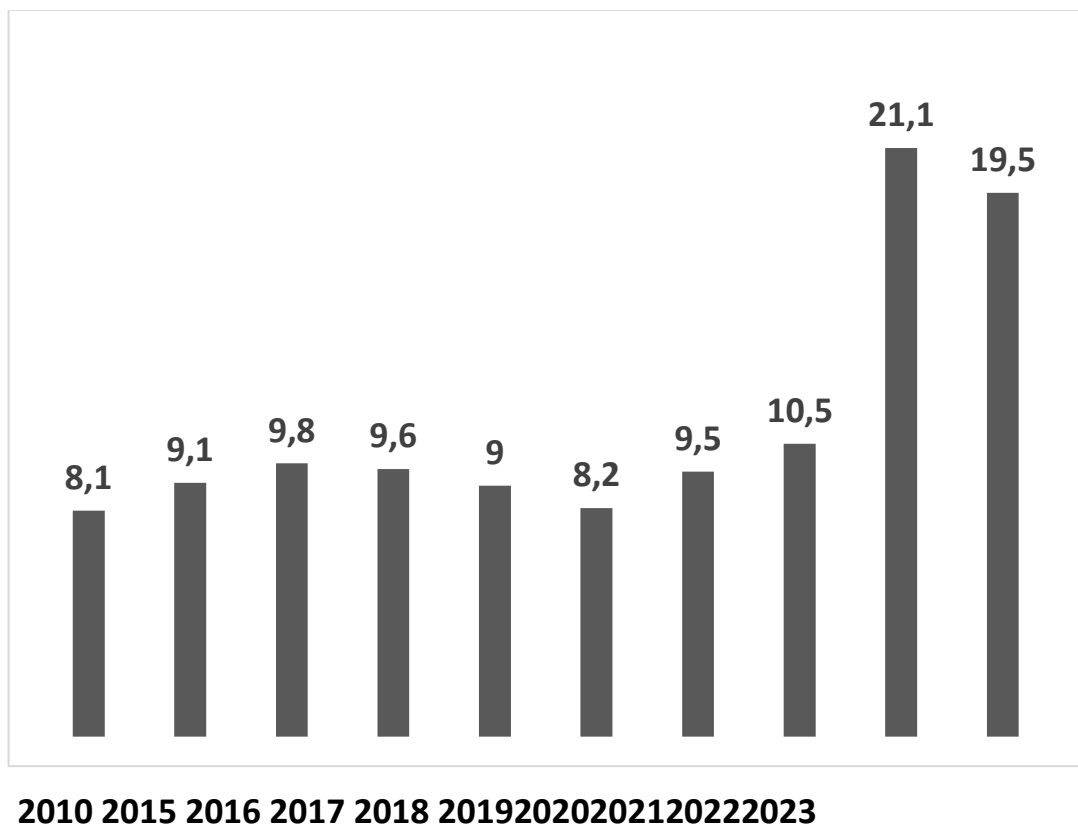

Рис. 3.2. Рівень безробіття в Україні (%)

Зазначимо, що до 2014 року рівень безробіття демонстрував відносну стабільність, коливаючись навколо 7-8%. Початок російської агресії та анексія Криму призвели до зростання показників безробіття, хоча й з подальшою стабілізацією та незначним зниженням до 2019 року. Світова пандемія (2021-2022) спричинила зростання безробіття через економічні обмеження. Російська агресія мала катастрофічний вплив на ринок праці України, спричинивши різке зростання безробіття у 2022 році до понад 20%. Це пов'язано із руйнуванням підприємств, переміщенням населення, міграцією за кордон та мобілізацією. Нині спостерігається поступове зниження рівня безробіття, що свідчить про певну адаптацію економіки та ринку праці до умов воєнного часу. Проте, показники залишаються значно вищими, аніж до повномасштабної війни.

Виходячи із вищезазначеного, можемо сказати, що гуманітарна політика в сучасному світі, особливо для держав, що перебувають у стані трансформації чи протистояння зовнішнім викликам, перетворюється із набору розрізнених заходів у сферах культури, освіти та охорони здоров'я на стратегічний імператив. Її першочергове завдання полягає не лише в забезпеченні базових соціальних потреб, а й у системному розкритті та ефективній реалізації соціального потенціалу громадян. Цей потенціал, що є складною синергією цінностей, компетентностей та громадянської активності, виступає фундаментальним ресурсом для сталого розвитку суспільства. Взаємозв'язок гуманітарної політики та соціального потенціалу є діалектичним: якісна гуманітарна політика створює умови для розвитку потенціалу, а реалізований потенціал громадян, у свою чергу, стає рушійною силою для ефективної та цілеспрямованої гуманітарної політики.

Першим і, мабуть, найфундаментальнішим напрямом є інвестиції в людський капітал через систему освіти та науки. Освіта є не просто передачею знань, а процесом формування критичного мислення, креативності, здатності до адаптації та безперервного навчання – тобто тих компетентностей, що є ядром соціального потенціалу. Це вимагає не лише

підвищення якості викладання на всіх рівнях, а й модернізації освітніх програм з акцентом на розвиток «м'яких навичок» (soft skills), зокрема комунікації, співпраці, емоційного інтелекту та здатності до розв'язання проблем. Наука як невід'ємна складова цього напрямку має стати джерелом інновацій, що сприяють культурному розвитку та економічному зростанню суспільства. Культурна політика в цьому контексті має забезпечувати не лише економічний розвиток, а й інтелектуальне зростання суспільства. Особливого значення набуває підтримка дослідницької діяльності, залучення молоді до науки та інтеграція освітнього й наукового середовища.

Другим важливим напрямом є формування цінніснозорієнтованого соціокультурного простору та зміцнення національної ідентичності. Культурна політика не обмежується збереженням культурної спадщини, а відіграє важливу роль у формуванні суспільних цінностей і консолідації громадян. Це означає підтримку мистецтва, літератури, мови, що віддзеркалюють та розвивають національний дух, але водночас є відкритими до світових культурних впливів. Сприяння розвитку національної кінематографії, музики, театру, видавничої справи не лише збагачує духовне життя, а й формує спільний ціннісний простір, що об'єднує громадян, посилює їхню солідарність та відчуття приналежності до єдиної нації. У контексті інформаційних воєн та гібридних загроз, зміцнення національної ідентичності через культурну політику стає інструментом протидії дезінформації та маніпуляціям свідомістю, перетворюючи культурний потенціал на ефективний елемент національної безпеки.

Третій напрям полягає у розвитку громадянської активності та соціального капіталу. Гуманітарна політика має створювати стимули та платформи для добровільної, свідомої участі громадян у вирішенні суспільних проблем. Це включає підтримку громадських організацій, волонтерських ініціатив, розвиток механізмів місцевого самоврядування та прямої демократії. Важливо не лише декларувати залучення громадян, а й забезпечувати реальні можливості для їхнього впливу на прийняття рішень,

розвивати медіаграмотність, протидіяти корупції та бюрократії, що є основними перешкодами для прояву громадянської активності. Формування високого рівня довіри між громадянами та до державних інститутів, розвиток мереж взаємодопомоги та солідарності є основою для розбудови міцного соціального капіталу, який є каталізатором для реалізації всього спектра соціального потенціалу.

Четвертим напрямом є забезпечення соціальної інклюзії та психологічної стійкості. Гуманітарна політика повинна гарантувати рівні можливості для всіх верств населення, долаючи будь-які форми дискримінації та соціального відчуження. Це особливо актуально в умовах воєнних конфліктів та їхніх наслідків, коли значна частина населення потребує психологічної реабілітації, соціальної адаптації та реінтеграції. Інвестиції в розвиток доступної та якісної системи охорони психічного здоров'я, створення програм підтримки ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю – це не лише питання соціальної справедливості, а й критично важливий елемент для збереження та примноження людського та соціального потенціалу нації. Формування резильєнтності суспільства, його здатності долати травми та адаптуватися до нових умов, є прямим наслідком ефективної гуманітарної політики.

Зреалізація соціального потенціалу громадян є складним, але абсолютно необхідним завданням для сучасної держави. Вона вимагає не просто епізодичних заходів, а системної, стратегічно осмисленої гуманітарної політики, що інтегрує напрями освіти, науки, культури, громадянської активності та соціальної інклюзії. Лише за такого комплексного підходу гуманітарна політика зможе перетворити потенційні можливості громадян на реальну силу, що забезпечить сталий розвиток, стійкість та процвітання суспільства у XXI столітті. Це шлях до побудови не лише економічно сильної, а й духовно багатой, згуртованої та резильєнтної української нації. Гуманітарна політика – це стратегічний імператив для

України. Вона інтегрує сфери життя, щоб розкрити та мобілізувати соціальний потенціал громадян як ключовий ресурс нації (рис. 3.3).

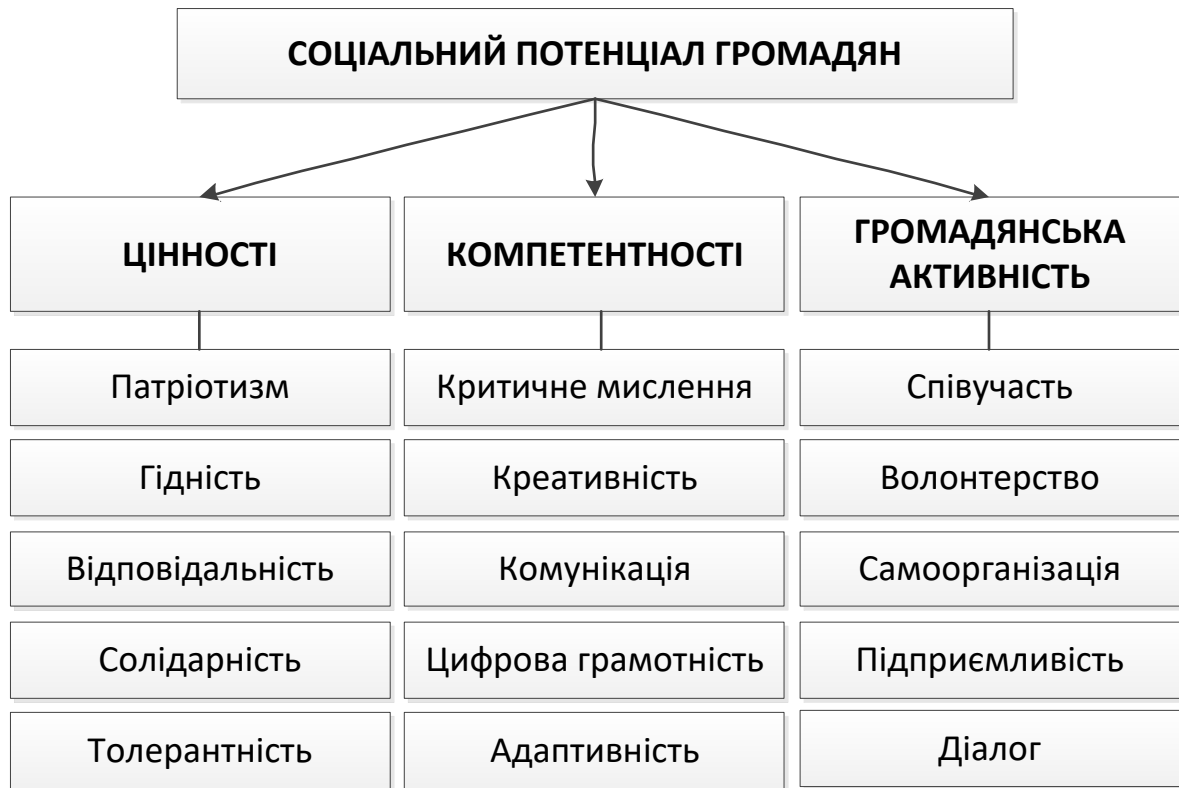

Рис. 3.3. Гуманітарна політика як рушій соціального потенціалу нації

3.2. Емпіричне дослідження рівня соціальної активності та громадянської компетентності

У контексті сучасних трансформаційних процесів в Україні, повномасштабної війни, європейської інтеграції та потреби у зміцненні демократичних інститутів, розуміння рівня соціальної активності та громадянської компетентності населення є критично важливим. Ці показники безпосередньо впливають на резильєнтність суспільства, його здатність до самоорганізації, відновлення та сталого розвитку. Дослідження дозволило апробувати інструментарій та методику для більш повномасштабного

вивчення. У 2025 році ми провели емпіричне дослідження рівня соціальної активності та громадянської компетентності молоді. Вибірка складала 25 студентів Західноукраїнського національного університету, спеціальностей «соціальна робота» і «психологія», вік – від 18 до 34 років, хлопців – 10, дівчат – 15 осіб.

Метою дослідження стала оцінка поточного рівня соціальної активності та громадянської компетентності серед молоді Тернополя, а також виявити взаємозв'язки між цими показниками та деякими соціально-демографічними характеристиками. Завданням дослідження була апробація інструментарію для вимірювання соціальної активності (формальної та неформальної) та громадянської компетентності (когнітивної, поведінкової, ціннісної), визначення кількісних та якісних показників соціальної активності респондентів, оцінка рівня громадянської компетентності. Ми виходили з гіпотези того, що рівень соціальної активності (особливо волонтерської та громадської) у молоді значно зріс після повномасштабного вторгнення, а також те, що існує позитивна кореляція між рівнем освіти та рівнем громадянської компетентності. Методом збору даних стало опитування. Для оцінки рівня соціальної активності та громадянської компетентності використовувалась шкала сумарних балів з подальшою інтерпретацією за рівнями (низький, середній, високий).

Запитання були сформульовані наступним чином. Блок «Соціальна активність»: *Чи долучалися Ви до волонтерської діяльності за останній рік? (Так/Ні, якщо так – як часто?); Чи є Ви членом громадської організації/студентського самоврядування? (Так/Ні, якщо так – якої?); Чи брали Ви участь у місцевих обговореннях/слуханнях/петиціях? (Так/Ні, як часто?); Чи допомагаєте Ви сусідам/знайомим у складних ситуаціях? (Так/Ні/Часто/Рідко).* Блок «Громадянська компетентність»: Когнітивний аспект: Питання на знання базових прав та обов'язків громадянина, структури місцевої влади, основних засад демократії («Який орган відповідає за місцеві дороги?», «Чи має громадянин право на звернення до суду?»).

Ціннісний аспект: Оцінка важливості певних цінностей («Як Ви оцінюєте важливість верховенства права?», «Важливість участі у виборах?»). Поведінковий аспект: Ситуаційні питання, що оцінюють готовність до певних дій («Що Ви зробите, якщо побачите порушення закону?», «Як Ви реагуватимете на фейкову новину?»). Аналіз даних проводився методом описової статистики.

Узагальнені результати емпіричного дослідження наведено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Результати емпіричного дослідження соціальної активності та громадянської компетентності молоді (N=25)

Показник	Категорія	Кількість (осіб)	%
Волонтерська діяльність (останні 12 міс.)	Брали участь	21	84%
	Не брали участі	4	16%
Частота волонтерства	Разова участь	6	24%
	Кілька разів на рік	7	28%
	Щомісяця і частіше	8	32%
Членство в ГО / самоврядуванні	Активна участь	6	24%
	Формальне членство	3	12%
	Не є членом	16	64%
Участь у громадських ініціативах	Часто	5	20%
	Час від часу	6	24%
	Рідко	7	28%
	Ніколи	7	28%
Неформальна допомога іншим	Дуже часто	9	36%
	Часто	13	52%
	Рідко	3	12%
	Ніколи	0	0%
Когнітивний компонент (знання)	Високий рівень	6	24%
	Середній рівень	14	56%
	Низький рівень	5	20%
Ціннісний компонент	Високий рівень	15	60%
	Середній рівень	8	32%
	Низький рівень	2	8%
Поведінковий компонент	Активні дії	13	52%
	Пасивні дії	12	48%

Результати дослідження показали, що 21 респондент (84%) брав участь у волонтерській діяльності за останній рік (у тому числі один раз). Лише 6 (24%) є постійними членами громадських організацій. 11 (44%) час від часу беруть участь у локальних ініціативах (петиції, обговорення). Високий рівень (22 особи – 88%) неформальної допомоги сусідам чи знайомим. Рівень громадянської компетентності за когнітивним аспектом: середній рівень знань (правильні відповіді на 60% базових питань). Спостерігаються прогалини у розумінні складніших механізмів державного управління та правових процедур. За ціннісним аспектом: високий рівень декларованої важливості демократичних цінностей (свобода, справедливість, права людини), але менш виражена готовність до їх активного захисту. За поведінковим аспектом: готовність до пасивних форм протесту (підписання петицій – 64%), менша готовність до активних дій (пікетування, організація – 52%). Підтвердження гіпотези відзначене у значному зростанні волонтерської активності. Вища освіта позитивно впливає на рівень громадянської компетентності, що свідчить про важливість інвестицій в освітню сферу як рушійну силу розвитку громадянського суспільства. Також студенти демонструють вищий рівень неформальної волонтерської активності.

Можна зробити висновки, що потенціал до активності високий, але потребує інституціоналізації. Молодь, особливо у контексті війни, демонструє значний рівень готовності до соціальної активності, переважно через волонтерство та неформальну взаємодопомогу. Однак, існує потреба в розвитку механізмів та інститутів, які б сприяли переходу від ситуативної до системної, формалізованої участі в житті громади та держави. Постала необхідність посилення громадянської освіти. Незважаючи на загальне розуміння демократичних цінностей, існують прогалини у знаннях щодо функціонування державних інститутів та правових механізмів, а також у розвитку навичок критичного аналізу інформації. Це підкреслює необхідність інтеграції та посилення громадянської освіти на всіх рівнях.

Взаємозв'язок між компетентністю та активністю спостерігається. Громадянська компетентність сприяє більшій активності, проте сама по собі не є її єдиним детермінантом. Важливу роль відіграють також зовнішні стимули, наявність можливостей для участі та рівень довіри до соціальних інститутів.

Висновки до розділу 3

Державна політика та громадянське суспільство в Україні повинні діяти злагоджено, щоб максимально ефективно реалізувати соціальний потенціал громадян, що є критично важливим для відбудови та розвитку країни. Це вимагає комплексного підходу, який виходить за межі традиційного розуміння гуманітарної сфери. Для держави ключовим завданням є системна інвестиція в людський капітал. Це означає не просто фінансування освіти, а її радикальну модернізацію, орієнтовану на формування критичного мислення, адаптивності та інноваційних навичок, необхідних для економіки майбутнього. Освітні програми мають бути гнучкими, інтегрувати елементи громадянської та медіаграмотності, а також розвивати психологічну стійкість, що особливо актуально в умовах воєнного часу. Підтримка наукових досліджень і впровадження їхніх результатів у практику повинна стати пріоритетом, адже саме інновації є двигуном соціального прогресу. Водночас, державна культурна політика має зосередитися на зміцненні національної ідентичності та ціннісних орієнтирів, сприяючи розвитку української мови, мистецтва та медіапростору, що протистоятиме дезінформації та формуватиме єдиний національний наратив. Надзвичайно важливо забезпечити доступність та якість соціальних послуг, зокрема у сфері психічного здоров'я, що є життєво необхідним для реабілітації ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та всіх, хто постраждав від війни. Держава має створити умови для соціальної інклюзії, усуваючи

будь-які бар'єри для людей з інвалідністю та інших вразливих груп, що дозволить залучити їхній потенціал до суспільного життя.

Зі свого боку, громадянське суспільство має відігравати роль активного партнера та каталізатора змін, а не лише спостерігача. Йому необхідно розширювати свою участь у формуванні та реалізації державної політики, використовуючи всі доступні механізми прямої та електронної демократії. Посилення волонтерського руху та громадських ініціатив є фундаментальним для мобілізації соціального капіталу на низовому рівні, особливо у відбудові громад та наданні допомоги населенню. Організації громадянського суспільства мають активно долучатися до громадянської освіти, поширюючи знання про права та обов'язки, механізми участі та основи демократії, тим самим підвищуючи громадянську компетентність населення. Важливо також розвивати культуру довіри та солідарності всередині громад, що є основою для ефективної співпраці та самоорганізації. Громадянське суспільство повинно бути не тільки контролером влади, а й ініціатором нових соціальних проектів, що відповідають на актуальні виклики та сприяють розкриттю потенціалу громадян.

Синхронізація зусиль держави та громадянського суспільства повинна ґрунтуватися на принципах партнерства, прозорості та взаємної відповідальності. Держава має створити сприятливе законодавче поле та забезпечити доступ до ресурсів для громадянських ініціатив, а громадянське суспільство – демонструвати професіоналізм, підзвітність та орієнтацію на довгострокові результати. Лише в такому симбіозі, де кожен суб'єкт розуміє свою унікальну роль та відповідальність, Україна зможе не тільки подолати наслідки війни, а й побудувати резильєнтне, інноваційне та ціннісно зорієнтоване суспільство, повністю зреалізувавши свій соціальний потенціал.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження сформульовано основні висновки, які узагальнюють теоретичні положення щодо гуманітарної політики та її ролі у формуванні й реалізації соціального потенціалу громадян у сучасних умовах.

1. Гуманітарна політика не може розглядатися як другорядна сфера, що лише забезпечує базові соціальні потреби. Вона є фундаментальним інструментом державного управління, має стратегічне значення для побудови резильєнтного та інноваційного суспільства. Її успіх визначається не кількістю витрачених ресурсів, а якістю створених умов для самореалізації особистості. Це перетворює гуманітарну сферу із об'єкта фінансування на активний суб'єкт, що генерує довгострокові соціальні та економічні дивіденди, сприяючи переходу від патерналістської моделі до моделі соціального партнерства та відповідальності. Соціальний потенціал громадян є складною, багатовимірною категорією, що інтегрує ціннісно-світоглядні установки, когнітивні та поведінкові компетентності, а також рівень соціальної активності. Його розкриття постає екзистенційним імперативом для української нації, яка нині переживає стан глибоких кризових викликів. Завдання гуманітарної політики полягає у створенні екосистеми, в якій ці елементи не лише існують, а й активно взаємодіють, формуючи синергійний ефект. Це, у свою чергу, посилює як індивідуальну, так і колективну спроможність громадян.

2. Сучасна українська гуманітарна політика досі страждає від певної фрагментарності та відсутності єдиної концептуальної візії. Часто її заходи є реактивними, а не проактивними. Перетворення ситуативного реагування на системну стратегію вимагає глибинної рефлексії щодо національних цінностей і стратегічних цілей, а також інтеграції зусиль уряду, освітніх інституцій, діячів культури та громадянського суспільства. Без цього політика ризикує залишитися на рівні розрізнених проєктів, що не здатні

сформувати єдиний, потужний соціальний потенціал. Освіта є ключовим важелем гуманітарної політики. Її реформа повинна виходити за рамкові межі оновлення програм і зосереджуватися на формуванні особистості, яка здатна до критичного мислення, інноваційної діяльності та соціальної адаптації. Інвестиції в науку та технології мають бути не лише суто економічною необхідністю, а свідомим кроком до створення інноваційної нації, де інтелектуальний потенціал громадян стає головним конкурентним активом. Національна ідентичність і культура виконують не лише функцію збереження пам'яті. Вони також мають конструктивне значення, виступаючи чинником консолідації суспільства. Гуманітарна політика має активно сприяти формуванню такого соціокультурного простору, який, зберігаючи національну унікальність, був би відкритим до світових культурних тенденцій. Культура стає не лише джерелом натхнення, а й інструментом протидії зовнішнім інформаційним впливам, що руйнують єдність громадян.

3. Громадянське суспільство є не лише об'єктом, а й рівноправним суб'єктом гуманітарної політики. Його активізація є прямим показником ефективності цієї політики. Держава повинна створити сприятливе довкілля для розвитку інститутів громадянського суспільства, волонтерських рухів та громадських ініціатив. Це дозволить мобілізувати соціальний капітал, перетворюючи пасивне населення на активних учасників розбудови держави. Механізми соціальної інклюзії та підтримки ментального здоров'я є невід'ємною частиною гуманітарної політики, що забезпечує соціальну резильєнтність. Держава повинна гарантувати рівні можливості для всіх верств населення, долаючи дискримінацію та відчуження. Особлива увага має бути приділена розробці та впровадженню комплексних програм психологічної реабілітації для ветеранів, переселенців та всіх, хто пережив травматичний досвід, оскільки відновлення людини є первинною умовою відновлення суспільства.

4. Впровадження ефективних інструментів моніторингу та оцінки результатів гуманітарної політики є критично важливим для її успіху.

Недостатність емпіричних даних про рівень соціальної активності, громадянської компетентності та культурних потреб ускладнює формування обґрунтованих рішень. Розробка чітких критеріїв оцінки та регулярні соціологічні дослідження дозволять оцінювати реальні результати, а не лише проголошені цілі. На місцевому рівні гуманітарна політика набуває особливого значення, оскільки саме тут відбувається безпосередня взаємодія держави з громадянином. Децентралізація повноважень та фінансових ресурсів у гуманітарній сфері є необхідною умовою для розвитку громад, що здатні самостійно вирішувати свої проблеми, використовуючи місцевий соціальний потенціал.

5. В умовах глобальних екзистенційних викликів гуманітарна політика трансформується у стратегічний інструмент національної безпеки. Окрім формування стійкої ідентичності громадян, її завданням є розвиток медіаграмотності та критичного мислення, що є необхідним для ефективної протидії маніпуляціям і дезінформації. Це сприяє формуванню свідомого та відповідального громадянина як суб'єкта інформаційного простору. Гуманітарна політика орієнтується на майбутній розвиток та сприяє формуванню інноваційної економіки. Культура, мистецтво, технології та освіта взаємодіють між собою, створюючи нові можливості для самореалізації молоді, запобігаючи відтоку кадрів і забезпечуючи залучення талантів до відбудови та розвитку України. Соціальна політика, спрямована на реалізацію людського потенціалу, передбачає поступовий відхід від патерналістських підходів і перехід до моделі інвестицій у людину. Замість практики надання допомоги, що формує залежність, актуалізується необхідність створення механізмів, які стимулюють самозайнятість, підприємницьку ініціативу та активну участь у трудовій діяльності як основу економічної самостійності.

6. Філософським підґрунтям гуманітарної політики має виступати антропоцентричний підхід, у межах якого людина, її потреби, можливості та прагнення розглядаються як найвища суспільна цінність. Це передбачає

подолання надмірних бюрократичних та інституційних обмежень, що стримують розвиток особистості та її самореалізацію. За таких умов громадянин розглядається не лише як ресурс держави, а як активний суб'єкт суспільного розвитку та партнер у реалізації гуманітарної політики.

Ефективність гуманітарної політики у сфері реалізації соціального потенціалу значною мірою залежить від готовності суспільства до постійних змін, саморозвитку та конструктивної взаємодії. Важливими передумовами цього процесу є соціальний діалог, співпраця та взаємна відповідальність держави й громадян. Усе це потребує не лише ефективних державних рішень, а й активної громадянської участі у суспільних перетвореннях.

7.Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що гуманітарна політика в Україні є ключовим системо твірним чинником розвитку суспільства, спрямованим на розкриття та ефективну реалізацію соціального потенціалу громадян. Розвиток гуманітарної політики як цілісної системи передбачає комплексне поєднання державних ініціатив, інститутів громадянського суспільства та міжнародного співробітництва. Це дозволяє перетворювати потенційні можливості громадян у реальні досягнення, сприяє їхній самореалізації та формуванню активної громадянської позиції. Повноцінна реалізація соціального потенціалу громадян у межах гуманітарної політики забезпечує збереження духовних і культурних цінностей. Водночас цей процес стає фундаментом для суспільної єдності, інноваційного розвитку та стійкості держави у глобальному середовищі. Таким чином, гуманітарна політика України виконує роль засадничого механізму розвитку особистості та суспільства, тим самим створюючи умови для утвердження гуманістичних і демократичних цінностей, соціальної активності та національної консолідації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства : монографія. Київ: НІНІ, 2005. 307 с.
2. Бех В. П. Соціальна самоорганізація як феномен буття : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 504 с.
3. Бєлєвцова Я. Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади : дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2010.
4. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України : теорія та практика. Україна : аспекти праці. 2006. № 5. С. 30-34.
5. Богуш Л. Соціальна інфраструктура об'єднаних громад. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 9 (183). С. 173–181.
6. Веретенко Т. Г., Денисюк О. М., Спіріна Т. П. Міжнародний досвід деінституалізації та реформування соціальних послуг. Педагогічні науки. 2017. № 1 (79). С. 207–210.
7. Герасименко М. М. Особливості економічної соціалізації студентської молоді в умовах суспільних трансформацій. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2012. № 3. С. 93-99.
8. Говорун Т. В., Дембицька Р. М., Зубіашвілі І. К. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 205 с.
9. Горемикіна Ю. В. Моніторинг і оцінювання якості ефективності соціальних послуг: прикладний аспект. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 3. С. 120–132.
10. Горемикіна Ю. Проблеми розвитку та реформування соціальних послуг в Україні. Механізм регулювання економіки. 2010. № 3. С. 53–58.

11. Дембицька Н. М. Системна модель соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації школярів. Актуальні проблеми психології. Т. 1. Вип. 46. Київ : ЛОГОС, 2017. С. 29–34.
12. Добронравова І. С. Нелінійність як характеристика процесів у складних соціальних системах. Філософська думка. 2012. № 4. С. 15-24.
13. Дубич К. В. Механізми державного управління системою надання соціальних послуг : дис. ... д ра держ. упр. Київ, 2016.
14. Дубич К. В. Реформування соціальних послуг в Україні: сучасний стан і проблеми впровадження. Аспекти публічного управління. 2015. Т. 3, № 17. С. 64–69.
15. Дубич К. В. Сучасна система надання соціальних послуг в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 3. С. 1–4.
16. Дубич К. Участь громадських організацій в публічному управлінні системою соціальних послуг. Державно-управлінські студії. 2017. № 2 (17).
17. Євдокимова А. С. Соціально-психологічні фактори економічної соціалізації студентської молоді. Економічна психологія: минуле, теперішнє, майбутнє. 2016. № 2. С. 122 - 129.
18. Загладіна Х. Т. Соціалізація підлітків та молоді: роль бізнесу, суспільства та держави. Виховання учнів. 2011. № 2. С. 29 - 32.
19. Зубіашвілі І. К. Становлення економічної свідомості особистості: соціально-психологічний аспект. Психологія і суспільство. 2015. № 2. С. 98–105.
20. Ковальчук Л. В. Система соціальних послуг в Україні: стан, особливості, тенденції розвитку. Матеріали доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. Львів, 2016. С. 111-114.
21. Ковальчук Л. В. Соціальні послуги окремим категоріям споживачів: проблеми інституційної взаємодії. Молодий вчений. 2016. № 10 (37). С. 381–384.

22. Колосовська Т., Нєма О. Удосконалення публічного управління у сфері соціальної роботи на регіональному рівні. *Public Administration and Local Government*. 2018. № 4 (39). С. 109–114.
23. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. *Науковий вісник*. 2014. № 14. С. 1–8.
24. Кравченко О. О. Організаційні засади надання соціальних послуг у сільській місцевості. *Педагогічні науки*. 2018. № 3 (81). С. 224–230.
25. Кравченко О. О. Соціальне обслуговування і соціальне забезпечення як основні форми надання соціальних послуг. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2018. № 1 (11). С. 67–72.
26. Кучер Г. М. Інновації соціальної роботи в громаді із сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах. *Педагогічні науки*. 2018. № 2 (82). С. 207–212.
27. Лавренко О. В. Морально-ціннісні орієнтації економічної соціалізації студентської молоді. *Актуальні проблеми психології*. Т. 1. Вип. 46. 2017. С. 45-50.
28. Ложкін Г., Комаровська В. Л. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 9. С. 6 - 12.
29. Мойсіяха А. В. Реалізація державної політики в гуманітарній та соціальній сферах у післявоєнній ситуації в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 33 (72) № 2. 2022. С. 70-75.
30. Москаленко В. В. Психологічні засади економічної соціалізації особистості. *Актуальні проблеми психології*. Т. 1. 2014. Вип. 41. С. 3–10.
31. Насібова О. Державне фінансове регулювання системи соціальних послуг. *Підприємництво та інновації*. 2019. № 10. С. 154–159.
32. Оцінка людського потенціалу : регіональний аналіз і прогноз : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Нижника. – Хмельницький : ХНУ, 2015. – 347 с.

33. Попов С., Савчук Л. Система надання соціальних послуг в Україні: політика та управління. Актуальні проблеми державного управління. 2018. № 1 (73). С. 68–72.
34. Ремесник Т. С., Долгальова О. В. Реформа децентралізації влади в Україні. Збірник наукових праць ДонНАБА. 2018. № 3 (13). С. 67–69.
35. Романова Н. Ф. Формування ринку соціальних послуг на сучасному етапі в Україні. Innovative processes in education : collective monograph. 2017. С. 187–188.
36. Россоха В. Розвиток сільських територій України в умовах децентралізації управління: стан, проблеми, перспективи. Економічний дискурс. 2018. № 4. С. 41–48.
37. Ротар В. Аналіз вітчизняного і світового досвіду надання соціальних послуг населенню. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 3 (28). С. 121–123.
38. Ротар В. Сучасні підходи щодо розуміння змісту категорії «соціальні послуги». Актуальні проблеми державного управління. 2013. № 4 (56). С. 116–119.
39. Сергієнко Л. В. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. Вісник ЖДТУ. Серія: Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 2 (88). С. 162–173.
40. Слованська Г. І. Впровадження посади фахівця із надання соціальних послуг населенню в умовах об'єднаної територіальної громади: труднощі, що виникають. Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка. 2017. № 1 (306). С. 264–276.
41. Слованська Г. І. Категорії клієнтів фахівця із соціальної роботи в об'єднаній територіальній громаді. Молодь і ринок. 2017. № 2 (145). С. 68–74.
42. Слованська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018.

43. Соціально-трудовий потенціал : теорія і практика : у 2 ч. Ч. 1. М. І. Долішній, С. М.Злупко та ін. Київ: Наук. думка, 1994. 264 с.
44. Трубич С. Ю., Пушкар З. М. Соціально-економічна сутність та особливості формування людського потенціалу. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 4(58). С. 186-192.
45. Тлятт О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні : аналіт. доп. Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2012.
46. Чудик-Білоусова Н. І. Об'єднана територіальна громада як сторона договору соціального замовлення. Матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. інтернет конф. Хмельницький, 2019.
47. Чудик-Білоусова Н. І. Соціальне замовлення в системі надання соціальних послуг. Університетські наукові записки. 2017. № 63. С. 167–183.
48. Brouwer M. Designing for Social Infrastructures in Complex Service Systems. The Journal of Design, Economics, and Innovation. 2017. Vol. 3, No. 3. P. 183–196.
49. Chivu L. Local entrepreneurship and social services in Romania. Territorial analysis. European Research on Management and Business Economics. 2019. Vol. 25. P. 79–86.
50. Rice T. The behavioral economics of health and healthcare. Annu Rev Public Health. 2013. № 34. P. 431-447.
51. Romantsik R., Karu K. Establishment of the Institution of Social Service Interpreting: Conditions, Problems and Prospects. Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2014. Vol. 154. P. 353–359.
52. Webley P., Burgoyne C. B., LeaSt. E. G. The Economic Psychology of Everyday Life. Hove, East Sussex, Psychology Press, 2001. 214 p.
53. Wolfe J., Rudy D., Grusec J. E. Implications of cross-cultural findings for a theory of family socialization. Journal of Moral Education. 1999. No. 28. P. 299–310.

54. Wolfe M. Childhood and Privacy. Altman I., Wohlwill J. F. (eds). Children and the Environment. Human Behavior and Environment. 1978. Vol. 3. Springer. P. 175–222.

ДОДАТОК А

АНКЕТА

Соціальна активність та громадянська компетентність молоді (авторська анкета)

Шановний(а) респонденте!

Запрошуємо Вас взяти участь в анонімному соціологічному дослідженні. Мета опитування – вивчення рівня соціальної активності та громадянської компетентності молоді. Отримані дані використовуються виключно в узагальненому вигляді.

I. Соціально-демографічний блок

1. Ваш вік: _____
2. Стать:
 - ☐ Чоловіча
 - ☐ Жіноча
 - ☐ Інше / не бажаю відповідати
3. Освіта / спеціальність: _____
4. Місце проживання: _____

II. Соціальна активність**5. Участь у волонтерській діяльності (за останні 12 місяців)**

Як часто Ви брали участь у волонтерстві?

- ☐ Не брав(ла) участі
- ☐ 1–2 рази на рік
- ☐ Кілька разів на рік
- ☐ Щомісяця
- ☐ Щотижня або частіше

6. Членство у громадських організаціях

Чи є Ви членом громадської організації або органу студентського самоврядування?

- ☐ Так, активно беру участь
- ☐ Так, але формально
- ☐ Ні

(Якщо так, вкажіть: _____)

7. Участь у громадських ініціативах

Як часто Ви берете участь у: петиціях, громадських слуханнях, місцевих обговореннях

- ☐ Ніколи
- ☐ Рідко (1–2 рази на рік)
- ☐ Час від часу
- ☐ Часто

8. Неформальна допомога іншим

Як часто Ви допомагаєте іншим людям (сусідам, знайомим, родичам) у складних ситуаціях?

- ☐ Ніколи
- ☐ Рідко
- ☐ Час від часу
- ☐ Часто
- ☐ Дуже часто

III. Громадянська компетентність

A. Когнітивний компонент (знання)

9. Хто відповідає за стан місцевих доріг?

- ☐ Кабінет Міністрів України
- ☐ Органи місцевого самоврядування
- ☐ Верховна Рада України
- ☐ Не знаю

10. Чи має громадянин право звертатися до суду для захисту своїх прав?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Не знаю

11. Що є основою демократичного устрою?

- ☐ Верховенство права
- ☐ Централізована влада
- ☐ Авторитарне управління
- ☐ Не знаю

12. Що є функцією місцевого самоврядування?

- ☐ Вирішення місцевих питань громади
- ☐ Прийняття державних законів
- ☐ Управління армією
- ☐ Не знаю

Б. Ціннісний компонент

Оцініть важливість (1–5):

(1 – зовсім не важливо, 5 – дуже важливо)

- 13. Верховенство права: 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐
- 14. Свобода слова: 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐
- 15. Участь у виборах: 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐
- 16. Соціальна справедливість: 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐

17. Готовність захищати свої права

Оцініть свою готовність діяти у разі порушення прав:

- ☐ Повністю готовий(а) до активних дій
- ☐ Скоріше готовий(а), залежить від ситуації
- ☐ Скоріше не готовий(а)
- ☐ Не готовий(а)

В. Поведінковий компонент

18. Реакція на порушення закону

Як Ви найімовірніше діятимете?

- ☐ Повідомлю відповідні органи
- ☐ Спробую втрутитися особисто
- ☐ Не втручатимусь
- ☐ Інше: _____

19. Реакція на підозрілу інформацію в інтернеті

- ☐ Перевіряю в інших джерелах
- ☐ Ігнорую

- ☐ Поширюю далі
- ☐ Повідомляю про фейк

20. Форми громадянської участі (за останній рік)

(можна кілька варіантів)

- ☐ Підписання петицій
- ☐ Волонтерство
- ☐ Участь у мітингах / акціях
- ☐ Онлайн-активність (репости, пости)
- ☐ Створення ініціатив
- ☐ Не брав(ла) участі

ДЯКУЄМО ЗА УЧАСТЬ!

Методика обробки емпіричних даних

Обробка результатів анкетного опитування здійснювалася із застосуванням методів описової статистики та індексного аналізу.

Первинні дані, отримані в ході опитування, були кодовані та переведені у кількісні показники шляхом присвоєння балів кожній відповіді відповідно до розробленої шкали вимірювання. На основі цього було сформовано два інтегральні показники: індекс соціальної активності (ISA) та індекс громадянської компетентності (ICC).

Індекс соціальної активності розраховувався як сума балів за такими змінними: участь у волонтерській діяльності, членство у громадських організаціях, участь у громадських ініціативах та рівень неформальної допомоги іншим особам. Максимальне значення індексу становить 13 балів.

Індекс громадянської компетентності включає три компоненти: когнітивний (рівень знань про державні та правові інститути), ціннісний (значущість демократичних принципів) та поведінковий (готовність до громадянських дій). Максимальне значення індексу становить 31 бал.

Отримані інтегральні показники були згруповані за трьома рівнями:

- низький рівень;
- середній рівень;
- високий рівень.

Подальший аналіз передбачав розрахунок частотних розподілів, відсоткових значень та порівняльний аналіз між окремими соціально-демографічними групами респондентів.

Для візуалізації результатів використовувалися графічні методи подання даних (діаграми, рисунки), що дозволило забезпечити наочність та інтерпретованість отриманих результатів.

